Her Şey Ne Anlama Geliyor

Felsefeye Küçük Bir Giriş

Thomas Nagel

Thomas Nagel

Her Şey Ne Anlama Geliyor?

Felsefeye Küçük Bir Giriş

Türkçesi: Hakan Gündoğdu

PARADİGMA YAYINLARI
İstanbul, Ocak 2004

Herşey Ne Anlama Geliyor?
Thomas Nagel (1937-...)

Kitabın Özgün Adı
What Does it All Mean?,
A Cery Short Introduction to Philosophy, 1987

Türkçesi
Hakan Gündoğdu

Baskı
Engin Yayıncılık

Birinci Baskı
Ocak 2004

PARADİGMA YAYINLARI
Cankurtaran mah. Seyit Hasan sok. 12'4
Sultanahmet ' İSTANBUL
Tel (0 212 638 84 46)
Yayınevi İrtibat Tel: 0 532 403 21 49

İçindekiler

Çevirenin Önsözü / I

1. Giriş / 1
2. Herhangi Bir şeyi Nasıl Biliyoruz? / 5
3. Diğer Zihinler / 13
4. Zihin-Beden Problemi / 19
5. Kelimelerin Anlamı / 27
6. Hür İrade / 33
7. Doğru ve Yanlış / 41
8. Adalet / 53
9. Ölüm / 61
10. Yaşamın Anlamı / 67

Çevirenin Önsözü

Bu kitabın yazarı, Thomas Nagel (1937- ...), New York Üniversitesi'nde felsefe ve hukuk profesörüdür. Günümüzün tanınmış filozoflarından olan Nagel'in belli başlı ilgi alanları siyaset felsefesi, ahlak felsefesi, hukuk, bilgi felsefesi ve zihin felsefesidir. Felsefenin ifade özgürlüğü, çocuk düşürme, savaş hukuku gibi çağdaş sorunlara uygulanmasıyla ilgilenen Nagel, aynı zamanda, bu konuları felsefenin ilgi alanı olarak ele alan *Philosophy and Public Affairs* [Felsefe ve Kamusal Meseleler] dergisinin kurucularından biri ve *The Possibility of Altruism* [Özgeciliğin İmkânı] 1970, *Mortal Questions* [Büyük Sorular] 1979, *The View From Nowhere* [Hiçbir Yerden Bakış] 1986, *Equality and Partiality* [Eşitlik ve Tarafgirlik] 1991, *Other Minds* [Diğer Zihinler] 1995, *The Last Word* [Son Söz] 1997, gibi kitapların da yazarıdır.

Nagel'in elinizdeki bu kitabı [Her Şey Ne anlama Geliyor?: Felsefeye Küçük bir Giriş] ise özgün olarak ilk defa Oxford Üniversitesi Yayınevi'nin VSI serisi içinde yayınlanmış ve Çince, Rusça, Portekizce, İtalyanca, Fransızca, Almanca ve İbranice dahil bugüne kadar yirmi dünya diline çevrilmiştir. Kitabın bu denli ilgi görmesinin önemli sebepleri var.

Her şeyden önce kitap, Sokrates'in "sorgulanmamış bir yaşam" dediği şeye karşı dikkate değer bir meydan okuma içeriyor; felsefenin boş bir şey olmadığını, tersine yaşamlarımızın ne anlama geldiğini anlama yolunda bir anahtar olduğunu gösteriyor. O nedenle, Nagel, burada felsefî sorgulamanın temel soruları üzerinde duruyor: Gerçekten hür iradeye sahip miyiz?, Niçin ahlâklı olmalıyız?, Nasıl adil olabiliriz? Zihnimiz ile beynimiz arasındaki ilişki nedir?, Ölüm nedir?, Hayatlarımızın bir önemi var mıdır?

Nagel'in tüm bu sorularla göstermeye çalıştığı şey, felsefe öğrenmeye başlamanın en iyi yolunun doğrudan felsefenin soruları üzerinde düşünmek olduğudur. Bir başka deyişle, kitabın önemi sadece içeriğinden kaynaklanmıyor. Kitapta yer alan dokuz problemin hem ele alınış hem de dile getiriliş biçimleri oldukça dikkat çekicidir. Nagel, kitapta felsefenin temel sorularına ilişkin kendi yanıtlarını açıkça ifade etmiş olmasına karşın, bu temel soruları cevapları bakımından açık uçlu sorular olarak bırakmaya özen göstererek, okuyucunun alternatif çözümleri gözden geçirmesini sağlıyor ve onu felsefenin özgün soruları üzerinde kendi başına düşünmeye cesaretlendiriyor. Kitapta çoğu felsefeye giriş kitabının yaptığının tersine, problemleri okuyucunun kendi problemleri olarak algılamasını sağlayarak felsefeyi ilgi çekici hale getirecek bir üslup kullanılıyor. Böylece de sonuçta, kitapta ele alınan problemler hakkında okuyucu kendi sonuçlarına ulaşmaya teşvik ediliyor.

Nagel'in felsefî "izm"lere ve filozof isimlerine değinmeden sadece felsefe problemlerine yönelerek kaleme aldığı bu kitabının, aynı zamanda, felsefî konularda "derinlik" ve "açıklık" gibi çoğu zaman birbiriyle uzlaşmaz görünen iki özelliği bir arada içermesi ise okuyucuya kendi başına düşünme konusunda yardımcı oluyor.

Sayılan tüm bu nedenlerden dolayı, Nagel'in hacmi bakımından küçük, ama içeriği ve işlevi bakımından son derece önemli olan bu kitabının Türkçe'ye kazandırılması gerekiyordu. Elimizden geldiği ölçüde biz de bunu yapmaya çalıştık. Takdir, okumaya ve okudukları üzerinde düşünmeye istekli ve meraklı Türk okuyucusunundur. Kitabının Türkçe çevirisinin yayınlanmasından memnuniyet duyacağını bildirerek bana cesaret veren Prof. Dr. Thomas Nagel'e ve Türk düşünce hayatının özgün eserler kadar çeviri etkinliklerine de gereksinimi olduğu bilincini aşılayarak çeviri etkinliğine ilgi duymamı sağlayan emekli öğretim üyesi Prof. Dr. Rami Ayas hocama teşekkür etmek benim için zevkli bir ödevdir.

Dr. Hakan Gündoğdu
İstanbul - 2003

Giriş

Bu kitap, felsefeye yeni başlayanlar için küçük bir giriştir. İnsanlar genellikle, ancak üniversiteye gitmeye başladıklarında felsefeyle ilgileniyorlar ve sanırım bu kitabın okuyucularının da çoğu, yaşları itibariyle ya üniversite çağındaki gençler ya da daha yaşlı fakat konuya ilgi duyan kimselerden oluşacak. Ancak, bunun konunun mahiyetiyle hiç bir ilişkisi yok ve eğer kitap, teorik tartışmalar ve soyut düşüncelerden zevk alan zeki lise öğrencilerinin de ilgisini çekerse —kitabı okurlarsa—, bu beni son derece memnun eder., çözümleme yeteneğimiz çoğu zaman oldukça gelişmiştir, ve insanların çoğu, aşağı yukarı on dört yaş civarında kendi başlarına felsefe problemleri üzerinde —gerçekten neyin varolduğu, herhangi bir şeyi bilip bilemeyeceğimiz, bir şeyin gerçekte doğru ya da yanlış olup olmadığı, yaşamın herhangi bir anlamı bulunup bulunmadığı, ölümün bir son olup olmadığına ilişkin problemler üzerinde— düşünmeye başlar. Binlerce yıldır bu problemler hakkında yazılar yazılmaktadır; fakat felsefenin işlenmemiş taze malzemesi geçmişte yazılıp çizilenlerden değil, doğrudan dünyadan ve bizim dünyayla olan ilişkimizden doğar. Zaten bu problemlerin, zaman içinde, onlar hakkında hiç bir şey okumamış olan insanların zihninde sürekli olarak yeniden ortaya çıkmasının nedeni de budur. Bu kitapta, ne geçmişin büyük felsefe yapıtlarını ne de onların kültürel arka planını tartışacağım. Felsefenin özü düşünen insan zihninin doğal olarak bir bilmece gibi karmaşık bulduğu belli, kaçınılmaz sorularda yatar; felsefeyi öğrenmenin en iyi yolu ise doğrudan bu sorular üzerinde düşünmektir. Bir defa bunu yaptığınızda, aynı

problemleri çözmeye uğraşmış başkalarının çalışmalarını değerlendirmek ve takdir etmek açısından, artık eskisinden daha iyi bir konumda olursunuz.

Felsefe bilimden ve matematikten farklıdır. Felsefe, bilimin gözlem ve deneye güvenmesinden ayrı olarak, sadece düşünceye dayanır. Felsefenin matematikten farklı olarak, biçimsel kanıtlama yöntemleri yoktur. Felsefe yalnızca sorular sorarak, düşünceleri tartışıp test ederek, aleyhlerindeki olası deliller üzerinde düşünerek ve kavramlarımızın gerçekte nasıl iş gördüğünü sorgulayarak yapılır.

Felsefenin başlıca ilgisi, hepimizin her gün üzerinde fazla düşünmeden kullandığımız alışılageldik fikirlerimizi anlamak ve sorgulamaktır. Bir tarihçi geçmiş belirli bir zaman diliminde neler olup bittiğini sorabilir. Bir filozof ise şöyle sorar: "Zaman nedir?" Bir matematikçi sayılar arasındaki ilişkileri inceleyebilir. Bir filozof ise, "Sayı nedir?" diye sorar. Bir fizikçi atomların neden yapıldığını ya da yer çekimi yasasının nasıl açıklanacağını sorarken, bir filozof zihnimizin dışında bir şeylerin var olduğunu nasıl bilebileceğimizi soracaktır. Bir psikolog çocukların dili nasıl öğrendiklerini sorabilir. Oysa bir filozof "Bir sözcüğe anlam kazandıran şey nedir? diye soracaktır. Herhangi biri, bir filmi bilet almayarak kaçamak yoldan ücretini ödemeden izlemenin yanlış olup olmadığını sorabilir. Ama bir filozof "bir eylemi yanlış ya da doğru kılan şeyin ne olduğunu" sorar.

Zamanımızın çoğunu alan doğru, yanlış, dil, bilgi, sayı, zaman kavramları olmadan yaşamda pek bir ilerleme sağlayamazdık. Oysa, felsefe sayesinde bu kavramların kendilerini sorguluyoruz. Amaç, dünya ve kendimiz hakkında biraz daha derin bir anlayışa ulaşmak. Şu var ki, bu hiç de kolay bir şey değil. Ne kadar temel kavram sorgulamaya çalışıyorsanız, o kadar az aletle çalışmak zorundasınız demektir. Bir başlangıç noktası ya da varsayım olarak alabileceğiniz fazla bir şey yoktur. Bu yüzden, felsefe biraz baş döndürücü, sersemletici bir faaliyettir ve sonuçlarının çok azı uzun süre itiraz edilmeden devam eder. Felsefeyi öğrenmenin en iyi yolunun felsefeye has özgül sorular üzerinde düşünmek olduğuna inandığım için felsefenin genel mahiyeti hakkında fazla bir şey söylemeye çalışmayacağım. İnceleyeceğimiz dokuz problem şunlardır:

—Zihnimizin dışındaki dünyanın bilgisi,

—Kendi zihnimizin dışındaki diğer zihinlerin bilgisi,

—Zihin ve beyin arasındaki ilişki,

—Dilin nasıl mümkün olduğu,

—Hür iradeye sahip olup olmadığımız,

—Ahlâkın temeli,

—Hangi eşitliksizliklerin adil olmadığı,

—Ölümün mahiyeti,

—Yaşamın anlamı.

Bunlar sadece seçilmiş olan sorulardır: Onların dışında daha pek çok başka soru var.

Burada söyleyeceklerim bu problemler hakkında benim kendi bakış açımı yansıtacak ve zorunlu olarak da çoğu filozofun düşündükleri şeyi temsil etmeyecektir. Zaten, büyük olasılıkla, çoğu filozofun bu sorular hakkında düşündüğü tek bir şey yoktur: Filozoflar anlaşmazlık içindedirler ve her felsefî sorunun ikiden fazla cevabı vardır. Benim kişisel görüşüm odur ki, şu ana kadar bu felsefî problemlerin çoğu çözülmüş değildir ve belki de bazıları hiçbir zaman çözülemeyecektir. Fakat, buradaki mesele onlara cevaplar vermek değil —hatta doğru olduğunu düşündüğüm cevaplar vermek bile değil—, sadece bir hazırlık seviyesinde olmak üzere onları kendi problemleriniz gibi görüp üzerlerinde düşünüp taşınabilesiniz diye, sizleri bu problemlerle tanıştırmaktır. Bir çok felsefî kuram öğrenmeden önce, bu kuramların cevap vermeye çalıştıkları felsefî sorular hakkında kafa yormak çok daha iyidir. Bunu yapmanın en iyi yolu ise, bazı olası çözümlere bakmak ve onlarda neyin yanlış olduğunu görmektir. Bana gelince, ben, genellikle, soruları cevaplamadan onları cevapları bakımından ucu açık sorular olarak bırakacağım. Ancak, cevapları hakkında ne düşündüğümü söylesem bile, ikna edici bulmadığınız sürece söylediklerime inanmak için bir nedeniniz olmayacaktır.

Günümüzün ve geçmişin büyük filozoflarından seçilmiş metinler içeren bir çok harika giriş el kitabı vardır. Elinizdeki bu küçük

kitap onların yerine geçecek türden bir kitap değildir. Onun, yalnızca, konuya olabildiği kadar açık ve doğrudan bir ilk değerlendirme sunmasını umuyorum. Eğer bu kitabı okuduktan sonra ikinci bir değerlendirmede bulunmaya karar verirseniz, bu sorulara ilişkin olarak benim burada söylediklerimden çok daha fazla söylenecek şey olduğunu göreceksiniz.

Herhangi Bir Şeyi Nasıl Biliyoruz?

Eğer bu soru üzerinde düşünürseniz, zihninizin içinde olanların kendilerinden emin olabileceğiniz yegane şey olduğunu görürsünüz.

Her neye inanırsanız inanın, —ki bu güneş, ay ve yıldızlar, içinde oturduğunuz eviniz, beraber yaşadığınız komşularınız veya tarih, bilim, başka insanlar ve hatta kendi bedeninizin varlığı hakkında olsun fark etmez— inandığınız her şey tecrübelerinize, düşüncelerinize, duygularınıza ve duyu izlenimlerinize dayanır. İster elinizdeki kitaba bakın veya ayağınızın altındaki döşemeyi hissedin, ister George Washington'ın Birleşik Devletleri'nin ilk başkanı veya suyun H_2O olduğunu anımsayın doğrudan doğruya elde edebileceğinizin hepsi budur. Bundan başka her şey sizden ve sizin tecrübelerinizden, düşüncelerinizden çok ötede olup size sadece onlar aracılığıyla ulaşır.

Genelde ayağınızın altındaki döşemenin ya da pencerenin dışındaki ağacın veya kendi dişlerinizin varlığından kuşku duymazsınız. Aslında, çoğu zaman bu şeylerin farkında olmanızı sağlayan zihinsel haller üzerinde düşünmezsiniz bile: Size, doğrudan onların farkına varıyormuşsunuz gibi gelir. Fakat onların gerçekten varolduklarını nereden biliyorsunuz?

Eğer orada dışarıda ışığı gözlerinize getiren ya da yansıtan ve görsel tecrübelerinize neden olan bir şeyler var olmadığı sürece binaları, yıldızları ya da insanları göremeyeceğiniz için sizin dışı-

nızda fiziksel bir dünya varolması gerektiğini öne sürmeyi denerseniz, yanıt açıktır: *Bunu* nasıl biliyorsunuz? Bu, yalnızca dış dünya ve sizin onunla ilişkiniz hakkındaki bir başka iddiadır ve duyularınızın tanıklığına dayandırılmak zorundadır. *Fakat görsel tecrübelerinizin nasıl nedenlendiği hakkındaki bu spesifik tanıklığa ancak dış dünya hakkında size bilgi verecek zihin içeriklerinize genellikle önceden beri güvenebiliyorsanız güvenebilirsiniz. Bu ise, kesinlikle sorgulanması gereken bir şeydir.* Eğer izlenimlerinize başvurarak izlenimlerinizin güvenilirliğini ispatlamayı denerseniz bir fasit daireye düşersiniz ve herhangi bir yere varamazsınız.

Gerçekten de, eğer tüm bu şeyler sadece sizin zihninizde var olsaydılar, —dışarıda gerçek dünya olarak düşündüğünüz her şey sadece asla uyanamayacağınız muazzam bir rüya ya da bir halüsinasyon olsaydı— size farklı görünürler miydi? Eğer böyle bir şey olsaydı, şurası kesin ki bu, içinde uyanacağınız "gerçek" bir dünyanın var olmadığı anlamına geldiği için hiçbir zaman bu muazzam rüyadan, rüya gördüğünüz herhangi bir uykudan uyanabildiğiniz gibi, *uyanamazdınız.* Bu yüzden, o kesinlikle normal bir rüya veya halüsinasyona benzemezdi. Rüyalar hakkında alışılagelen şekilde düşündüğümüzde biliriz ki, rüyalarında insanlar adam öldürmek için ellerinde elektrikli bir testere ile Kansas caddelerinde bir baştan öbürüne koşuyor olsalar bile, rüyalar aslında gerçek bir evde ve gerçek bir yatakta yatmakta olan insanların zihninde olup biterler. Aynı zamanda, biz normal rüyaların uykusu esnasında rüya gören kişinin beyninde olup bitenlere bağlı olduğunu da varsayarız.

Fakat, bütün tecrübeleriniz kendisi dışında bir dış dünyanın *varolmadığı* muazzam bir rüyaya benzeyemez mi? Olup bitenin bu olmadığını nasıl bileceğiz? Eğer bütün tecrübeleriniz böyle bir rüya ise, bu durumda bir dış dünyanın var olduğunu kendinize ispatlamak için kullanmayı denediğiniz herhangi bir tanıklık yalnızca bu rüyanın bir parçası olacaktır. Eğer masanın üzerine vurur veya kendinizi çimdiklerseniz bir ses duyar veya bir acı hissedersiniz; ama bu sadece zihninizin içinde olup biten bir çok şeyden biridir. Bu şekilde hareketin bir yararı yoktur: Eğer zihninizin içinde olanın sizi zihninizin dışında olana götürüp götürmeyeceğini bulmak istiyorsanız, bir cevap bulmak için şeylerin —zihninizin içinden— size nasıl *göründüklerin*den yola çıkamazsınız.

O halde başka bir hareket noktası var mıdır? Herhangi bir şey hakkındaki bütün tanıklığınız —ister algı formunda olsun, veya kitapların ve diğer insanların şehadeti, ya da bellek ile olsun sonuçta— zihniniz aracılığıyla ortaya çıkmak zorundadır; bu ise, zihninizin içinde varolanın dışında *hiç bir şeyin varolmadığının* farkında olmanıza ilişkin her şeyle tamamen tutarlıdır.

Öyle ki, —bir bedeniniz ve bir beyninizin var olduğu hakkındaki inançlarınız yalnızca duyularınızın tanıklığı aracılığıyla oluştuğu için— gerçekte bir bedeninizin ve bir beyninizin var olmaması bile mümkündür. Beyninizi asla görmediniz —sadece herkesin bir beyne sahip olduğunu varsayıyorsunuz; fakat beyninizi görmüş olsaydınız veya onu gördüğünüzü düşünmüş olsaydınız bile, bu yalnızca bir başka görsel tecrübe olurdu. Belki de, varolan yegane şey tecrübenin öznesi olan sizsinizdir ve fiziksel bir dünya yoktur; yani ne yıldızlar, ne dünya ne de fiziksel varlıklar olarak başka insanlar vardır. Belki de herhangi bir mekân da var değildir.

Buradan çıkarılacak en radikal sonuç zihninizin varolan yegane şey olduğudur. Bu görüşe tekbencilik denilir. Bu oldukça kasvetli bir görüştür ve bir çok insan onu kabul etmez. Okumakta olduğunuz düşüncelerimden de görebileceğiniz gibi, tekbenciliği ben de benimsemiyorum. Zaten, eğer bir tekbenci olsaydım, benim dışımda onu okuyacak birileri olduğuna inanmadığım için, büyük olasılıkla bu kitabı yazıyor olmazdım. Diğer yandan, belki de kitabın içinde, onun basılmış görünüşü hakkındaki izlenimlere, onu okuyup da bana tepkilerini bildiren insanların izlenimlerine ve bunun gibi şeylere yer vermek suretiyle iç alemimi daha ilginç kılmak için onu yazardım. Yine, bir ihtimal, eğer şanslıysam, krallığın izlenimlerini bile alabilirdim.

Belki de, siz bir tekbencisiniz: Bu kitabı, kendi zihninizin bir ürünü olarak gördüğünüz için, onu okudukça kendi tecrübenizde varolacaksınız. Kesin olan şu ki, söyleyebileceğim hiçbir şey size benim gerçekten varolduğumu ya da bu kitabın fiziksel bir nesne olarak varolduğunu ispatlayamaz.

Öte yandan varolan yegane şey olduğunuz sonucuna varmak elinizdeki tanıklığın gösterdiğinden daha fazla bir şeydir. Zihninizin içinde olanlara dayanarak zihninizin dışında bir dünyanın varolmadığını *bilemezsiniz.* Belki de doğru sonuç tecrübelerinizin ve

izlenimlerinizin ötesinde olan herhangi bir şeyi bilmediğiniz gibi daha ılımlı bir sonuçtur. Dış bir dünya var olabilir de var olmayabilir de ve eğer var ise size göründüğünden tamamen farklı da olabilir aynı da olabilir: Bunu bilmenizin bir yolu yoktur. Bu görüşe, dış dünya hakkındaki şüphecilik denilir.

Bundan daha güçlü bir şüphecilik formu bile mümkündür. Elinizde olan yegâne şey zihninizin belleğinizdeki izlenimlerinizi de içeren şimdiki içerikleri olduğu için, benzer deliller sizin geçmiş varlığınız ve tecrübeleriniz hakkında bile herhangi bir şey bilmediğinizi gösterir gibidir. Eğer zihninizin dışındaki dünyanın *şu an* varolduğundan emin olamıyorsanız, kendinizin *şu andan önce* var olmuş olduğunuzdan nasıl emin olabilirsiniz? Yalnızca birkaç dakika önce varlığa gelmediğinizi, mevcut anılarınızın hepsini yalnızca bu anda edinmediğinizi nasıl biliyorsunuz? Birkaç dakika önce varlığa gelmediğinizin yegane kanıtı insanların ve belleklerinin nasıl meydana geldiğine ilişkin inançlara dayanır ki bunlar da bir sonraki adımda geçmişte neler olduğu hakkındaki inançlara güvenmeye dayanır. Fakat geçmişte var olduğunuzu ispatlamak için böyle inançlara güvenmek yine bir kısır döngü içinde kalmak demektir. Zira, bu durumda geçmişin gerçekliğini ispatlamak için geçmişin gerçekte var olduğunu varsayıyorsunuzdur.

Öyle görünüyor ki, şu an ki zihin içerikleriniz dışında varlığından emin olabileceğiniz hiç bir şey yoktur. Yine, öyle görünüyor ki, bu durumdan kurtulmak için yapmaya çalışacağınız her akıl yürütme, ispatlamaya çalıştığınız şeyi yani zihninizin ötesinde bir dış dünyanın var olduğunu varsaymak zorunda kalacağı için, başarısız olacaktır.

Söz gelimi, diyelim ki, dışsal nedenlere dayalı *bazı* açıklamalar var olmadan bütün bu tecrübelere sahip oluyor olmanız size inanılmaz geldiği için bir dış dünyanın varolması gerektiğini ileri sürüyorsunuz. Şüpheci böyle bir şeye iki şekilde yanıt verebilir: (1) Dışsal nedenler var olsalar bile tecrübenizin içeriklerinden yola çıkarak bu nedenlerin neye benzediklerini nasıl bilebilirsiniz? Onların hiç birini doğrudan gözlemlemediniz. (2) Her şeyin bir açıklaması olması gerektiği düşüncenizin dayanağı nedir? Dünyaya ilişkin felsefî olmayan sıradan tasarımınız açısından zihninizde olagelen süreçlerin, en azından kısmen, kendileri dışındaki başka şeyler tarafından nedenlendiği doğrudur. Fakat, eğer anlamaya çalıştığı-

nız şey zihninizin dışındaki dünya hakkında *herhangi bir şeyi* nasıl bildiğiniz ise bunun doğru olduğunu varsayamazsınız. Sadece zihninizin içinde olana bakarak böyle bir ilkeyi ispatlamanın bir yolu yoktur. Bu ilke her ne kadar size makul gelse de, onun dış dünya söz konusu olduğunda da geçerli olduğuna inanmak için bir nedeniniz var mıdır?

Bilim, bu sorunun yanıtlanmasında ilk bakışta bize yardım edebilirmiş gibi görünse de edemez. Zira, sıradan bilimsel düşüncede dünyanın bize ilk görünüş şeklinden onun gerçekte neye benzediğine ilişkin farklı bir tasarıma geçmek için genel açıklama ilkelerine güveniriz. Görünüşleri, görünüşlerin ötesinde olan bir realiteyi, doğrudan gözlemleyemeyeceğimiz bir realiteyi, betimleyen bir kuram ile açıklamaya çalışırız. Fizik ve kimya etrafımızda gördüğümüz her şeyin gözle görünmeyen küçük atomlardan oluştuğu sonucuna bu şekilde varır. Dış dünyaya olan inancın da atomlara olan inancın sahip olduğu gibi aynı türden bir bilimsel desteğe sahip olduğunu ileri sürebilir miyiz?

Şüphecinin yanıtı bilimsel akıl yürütme sürecinin öteden beri sorulmakta olan aynı şüpheci probleme gelip dayandığıdır: Bilim, tıpkı algının zayıf olduğu kadar zayıftır. Zihnimizin dışındaki dünyanın, gözlemlerimizin sağlam bir kuramsal açıklaması olan düşüncelerimize karşılık geldiğini nasıl bilebiliriz? Eğer duyu tecrübelerimizin dış dünyayla ilişkileri bakımından güvenilir olduğunu ortaya koyamazsak bilimsel kuramlarımıza güvenebileceğimizi düşünmek için de bir neden yoktur.

Soruya oldukça farklı bir başka yanıt daha vardır. Bazıları, şimdiye kadar hiç kimsenin keşfedemediği bir dışsal gerçeklik düşüncesini anlamsız buldukları için, söz etmekte olduğum türden radikal bir şüpheciliğin de anlamsız olduğunu ileri sürer. Buradaki argüman, örneğin bir rüyanın uykuda olduğumuzu keşfetmek için uyana*bile*ceğimiz bir şey, bir halüsinasyonun da başkalarının (ya da daha sonra kendinizin) onun gerçekte varolmadığını kavraya*bile*ceği bir şey olması gerektiğidir. Gerçeklikte karşılığı bulunan görünüşler ve izlenimler gerçeklikte karşılığı bulunmayan başka izlenim ve görünüşlerle karşıtlık içinde olmalıdırlar; aksi takdirde görünüş ve gerçeklik arasındaki karşıtlık anlamsızlaşır.

Bu görüşe göre, asla uyanamayacağımız bir rüya idesi gerçekte kesinlikle bir rüya idesi değildir: Bir rüya idesi, gerçeklik hakkındaki —içinde yaşadığımız gerçek dünya hakkındaki— bir idedir. Varolan şeyler hakkındaki idelerimiz yalnızca gözlemleyebileceğimiz şeyler hakkındaki idelerimizdir. (Bu görüşe kimi zaman doğrulamacılık denilir) Bazen gözlemlerimizde yanılabiliriz, ancak bu, —örneğin bir rüyadan uyandığınızın farkına vardığınızda ya da bir yılan olduğunu düşündüğünüz şeyin sadece çimenlerin üzerindeki bir gölge olduğunu kavradığınızda olduğu gibi— yanlış gözlemlerimizin başka gözlemlerle düzeltilebileceği demektir. Şeylerin nasıl olduğu hakkında (size ya da başka birisine ait) doğru bir görüş olanağının bulunmadığı bir durumda, dünya hakkındaki izlenimlerinizin doğru olmadığına ilişkin düşünceniz anlamsızdır.

Eğer durum bu ise, şüpheci varolan yegane şeyin kendi zihni olduğunu tasarlayabileceğini düşündüğünde kendi kendini aldatıyordur. Şüpheci kendini aldatmaktadır; çünkü birisi fiziksel dünyanın varolmadığını *gözlem*leyemediği sürece, fiziksel dünyanın varolmadığı doğru olamaz. Şüphecinin tasarlamaya çalıştığı şey ise, tam anlamıyla, herhangi bir şeyi gözlemleyecek kendisi dışında hiç kimsenin bulunmadığı ve kendisinin gözlemleyebileceği her şeyin de zihninin içindekilerden başka bir şey olmadığıdır. Öyleyse, tekbencilik anlamsızdır. Tekbencilik dış dünyayı izlenimlerimin bütünlüğünden çıkarsamaya çalışsa da, bunda başarısız olur; çünkü eğer dış dünya izlenimlerimin bütünlüğünden çıkarsanacak olursa, onlar sadece izlenimler olmaktan çıkıp bunun yerine gerçekliğin algıları olurlar.

Tekbenciliğe ve şüpheciliğe karşı çıkan bu argüman yeterince sağlam mıdır? Gerçeklik gözlemleyebileceğimiz şekilde tanımlanamadıkça, hayır. Fakat, gerçekten de insan ya da başka bir canlı tarafından gözlemlenemeyen gerçek bir dünya düşüncesini ya da böyle bir gerçekliğe ilişkin bir olguyu anlayamaz mıyız?

Şüpheci, diyecektir ki, eğer bir dış dünya varsa, bu dünyadaki şeyler varolduklarından dolayı gözlemlenebilirdirler; ama bunun tersi doğru değildir: Varlık gözlemlenebilir olmakla aynı şey olamaz. Rüya ve halüsinasyon düşüncesini tecrübelerimiz ile gerçeklik arasındaki karşıtlığı *gözlemleyebildiğimiz*i düşündüğümüz vakalardan elde etmemize karşın, kesin olan şu ki, aynı düşünce sanki

gerçekliğin gözlemlenebilir olmadığı vakalar için de kullanılabilirmiş gibi görünür.

Eğer bu doğru ise, öyle görünüyor ki, dünyanın zihninizin dışında başka hiç bir şeyden oluşmadığını düşünmek, siz ya da başka birisi bunun doğru olduğunu gösteremese bile, anlamsız değildir. Ve eğer bu anlamsız değil de sadece dikkate almanız gereken bir olasılık ise, görünen o ki, bir kısır döngüye düşmeksizin onun yanlış olduğunu ispatlamanın bir yolunu bulmak pek mümkün değildir. O halde, kendi zihin hapishanenizin dışına çıkmanızın bir yolu olmayabilir. Bazen buna "ben merkezlilik çıkmazı" denilir.

Tüm bu söylenenlerden sonra, yine de kabul etmem gerekir ki, etrafınızdaki dünyada bulunan her şeyin gerçekte varolmadığına ciddi olarak inanmak pratikte imkânsızdır. Dış dünyanın varlığını kabulümüz içgüdüsel ve güçlü bir kabuldür. Felsefî argümanlarla ondan vazgeçemeyiz. Yalnızca başka insanlar ve şeyler var*mış gibi* hareket ediyor değilizdir: Bu inanç için elimizde kanıt olmadığını gösterir görünen argümanlarla tanıştıktan sonra bile, hala onların var olduğuna *inanıyoruz*. (Elbette, örneğin dünyaya ilişkin inanlarımızla ilgili kapsayıcı bir sistem içinde olmak kaydıyla, ekmek dolabındaki bir fare gibi tikel şeylerin varlığıyla ilgili bir çok tikel inanç için kanıtımız olabilir. Fakat, bu farklı bir şeydir. O, bir dış dünyanın varolduğunu önceden varsayar.)

Eğer zihnimizin dışında bir dünya olduğuna inanmak bize son derece doğal geliyorsa, belki de böyle bir inanç için bir kanıt aramamıza gerek yoktur. Sadece bu inancın var olmasına izin verelim ve haklı olduğumuzu umalım. Aslında, çoğu insanın söz konusu inancı ispatlama girişiminden vazgeçtikten sonra yaptığı şey de budur: İnsanlar, şüpheciliğin aleyhinde nedenler ortaya koyamasalar da, şüphecilikle de yaşayamazlar. Fakat, bu demektir ki, biz dünya hakkındaki sıradan inançlarımızın çoğunu hem (a) onların tamamen yanlış olabileceği gerçeğiyle hem de (b) bu olanağı elimine edecek bir temele sahip bulunmadığımız gerçeğiyle yüzleşerek kabul etmekteyizdir.

Sonuçta üç soru ile başbaşa kalmaktayız:

1. Varolan yegane şeyin zihnimizin içinde varolması —ya da eğer zihninizin dışında bir dünya varsa bile onun olduğunu

düşündüğünüzden tamamen farklı olması— anlamlı bir olanak mıdır?

2. Eğer bunlar mümkün ise, elinizde kendi kendinize onların aslında doğru olmadıklarını ispatlayacağınız bir yöntem var mıdır?

3. Eğer zihninizin dışında herhangi bir şeyin varolduğunu ispatlayamazsanız, her halükarda dış dünyanın varlığına inanmaya devam etmek doğru olur mu?

Diğer Zihinler

Zihninizin var olan yegâne şey olduğunu varsaysanız bile, kendi bedeniniz dahil, görür ve hisseder gibi olduğunuz etrafınızdaki fiziksel dünyanın gerçekten var olup olmadığının bir problem olmaya devam ettiği özel bir tür şüphecilik vardır. Bu, kendi zihninizin veya tecrübelerinizin dışındaki başka tecrübelerin ya da zihinlerin mahiyeti ve hatta varlıkları hakkındaki şüpheciliktir.

Başka birisinin zihninde olup bitenler hakkında gerçekte ne kadar şey biliyorsunuz? Şurası açık ki, insanlarda dahil olmak üzere başka yaratıkların sadece bedenlerini gözlemliyorsunuz. Yaptıklarını izliyor, söylediklerini ve çıkardıkları diğer sesleri dinliyor ve çevrelerine nasıl tepki gösterdiklerini —hangi şeylerin onlara çekici geldiğini, nelerden hoşlanmadıklarını, neler yediklerini vesaire— görüyorsunuz. Aynı zamanda, başka yaratıkları kesip içini açabilir, fiziksel bedenlerinin içine bakabilir ve muhtemelen kendi anatominizle onlarınkini karşılaştırabilirsiniz.

Fakat, bunların hiçbirisi size onların tecrübelerine, düşüncelerine ve hislerine doğrudan bir giriş imkanı vermeyecektir. Yalnızca bilfiil sahip olduğunuz tecrübeler sizin tecrübelerinizdir: Eğer, başkalarının zihinsel yaşamları hakkında herhangi bir inancınız varsa, bu, onların fiziksel yapı ve davranışlarını gözlemlemenizden kaynaklanmaktadır.

Basit bir örnek verelim. Siz ve arkadaşınız çikolatalı bir dondurma yediğinizde, arkadaşınızın dondurmadan aldığı tadın sizinkinin aynısı olup olmadığını nasıl biliyorsunuz? Onun dondurmasının tadına bakmayı deneyebilirsiniz; fakat eğer o da sizinkiyle aynı tatta ise, bu, yalnızca onun *size* aynı tadı verdiği demek-

tir: Dondurmanın *arkadaşınıza* verdiği tadı tecrübe etmiş değilsiniz. İki lezzetli tecrübeyi birbiriyle karşılaştırmanın doğrudan bir yolu yok gibi görünüyor.

Belki, her ikiniz de insan olduğunuzdan ve iki dondurma lezzeti arasında ayrım yapabileceğinizden dolayı —örneğin her ikiniz de gözleriniz kapalı olduğu halde vanilyalı ve çikolatalı dondurma arasındaki farkı anlatabileceğinizden dolayı— ikinizin lezzetli tecrübelerinin büyük ölçüde birbirine benzer olduğunu söyleyebilirsiniz. Fakat, *bunu* nasıl biliyorsunuz? Bir lezzet ile bir tür dondurma arasında şimdiye kadar gözlemlemiş olduğunuz yegane bağlantı sizin kendi konumunuz açısından gözlemlediğiniz bir bağlantıdır. Öyleyse, hangi neden, benzer ilişkilerin başka insanlar için de geçerli olduğunu, düşünmenizi gerektiriyor? Arkadaşınızın, çikolatalı dondurmadan aldığı tadın sizin vanilyalı dondurmadan aldığınız tat olması veya bunun tersi neden elimizdeki kanıtlarla tutarlı olmasın?

Aynı soru başka türden tecrübeler hakkında da sorulabilir. Kırmızı renkli nesnelerin arkadaşınıza sarı renkli nesnelerin size göründüğü gibi görünmediğini nereden biliyorsunuz? Elbette, eğer ona bir itfaiye arabasının nasıl göründüğünü sorarsanız, size onun bir karahindiba çiçeği gibi sarı değil, kan gibi kırmızı göründüğünü söyleyecektir. Fakat, bu, sizin gibi onun da, kanın ve itfaiye arabalarının kendisine göründüğü renk için —bu renk her ne olursa olsun— kırmızı kelimesini kullanmasından dolayıdır. Belki de o, sizin sarı veya mavi dediğiniz ya da şimdiye kadar hiç tecrübe etmediğiniz ve hatta belki de tasavvur bile edemeyeceğiniz bir renktir.

Bunu reddetmek için, koku ve renk tecrübelerinin her kimin olursa olsun her zaman duyu organlarındaki belirli fiziksel uyarımlarla uyumlu olduğunu varsaymanız gerekir. Fakat, şüpheci size bu varsayım için bir kanıtınız olmadığını ve hatta söz konusu varsayımın mahiyeti gereği onun için herhangi bir kanıta sahip olamayacağınızı söyleyecektir. Zira, fiziksel uyarımlarla tecrübeler arasında gözlemleyebileceğiniz yegane uyum sadece kendi tecrübenizle sınırlı olanıdır.

Bu delille karşılaştığınızda, ilk olarak burada belirsiz bir şeyler olduğunu söylemeniz muhtemeldir. Uyarımlarla tecrübe arasın-

daki uyum herkes için tamamen aynı olmayabilir: İki insanın aynı türden bir dondurma hakkındaki renk ve koku tecrübesi arasında küçük farklar olabilir. Aslında, insanlar fiziksel olarak birbirlerinden farklı oldukları için bu pek o kadar da şaşırtıcı değildir. Fakat, yine de tecrübedeki farkın öyle çok büyük bir fark olmadığını ya da onu başka birine anlatabileceğinizi söyleyebilirsiniz. Örneğin çikolatalı dondurma arkadaşınıza bir limonun size verdiği tadı veremez; eğer aksi olsaydı onu yediğinde yüzü buruşurdu.

Ancak, dikkat etmelisiniz ki, bu iddia, bir kişiden diğerine başka bir korelasyon varsayar: İç tecrübe ile belirli gözlemlenebilir reaksiyon türleri arasında var olan bir korelasyon. Onun hakkında da aynı soru geçerlidir. Yüz buruşması ile ekşi dediğiniz tat arasındaki bağlantıyı yalnızca kendi açınızdan gözlediniz. Onun diğer insanlarda da var olduğunu nasıl biliyorsunuz? Belki de arkadaşınızın yüzünü ekşiten şey, sizin yulaf ezmesi yerken edindiğinize benzer bir tecrübedir.

Eğer ara vermeden bu tür sorular üzerinde durmaya devam edersek, çikolatalı dondurmanın tadının sizin ve arkadaşınız için tamamen aynı olup olmadığı hakkındaki zararsız ve ılımlı bir şüphecilikten sizin tecrübelerinizle onun tecrübeleri arasında *herhangi bir* benzerlik olup olmadığı hakkındaki çok daha radikal bir şüpheciliğe varacağımız kesindir. Arkadaşınız ağzına bir şeyler koyduğunda, onun tam anlamıyla sizin *lezzet* olarak adlandırdığınız bir tür tecrübeye sahip olduğunu nasıl biliyorsunuz? Bildiğiniz her şey sizin ses dediğiniz bir şey —ya da belki de o ana kadar hiç tecrübe etmediğiniz hatta tasavvur dahi etmediğiniz herhangi bir şey— olabilir.

Eğer bu şekilde devam edersek, sonunda diğer zihinlere ilişkin her şey hakkında en radikal şüpheciliğe ulaşırız. Arkadaşınızın bilinçli olduğunu nerden biliyorsunuz? Kendi zihninizin dışında *herhangi bir zihin* olduğunu nasıl biliyorsunuz?

Zihin, davranış, anatomi ve fiziksel durumlar arasında bir korelasyon olduğu konusunda şimdiye kadar doğrudan gözlemlediğiniz tek örnek kendinizsiniz. Tüm başka insanlar ve hayvanlar, hiçbir tecrübeye yani ne türden olursa olsun bir tür zihinsel iç yaşama sahip olmayıp, sadece özenle yapılmış biyolojik makinalardan ibaret olsalardı bile, size kendinizle aynıymış gibi görünürlerdi.

Öyleyse, onların oldukları şey olmadıklarını nasıl bilirsiniz? Etrafınızdaki varlıkların hepsinin de zihinsiz robotlar olmadığını nerden biliyorsunuz? Onların zihinlerini asla görmediniz —ve göremezsiniz de; fiziksel davranışları tamamen fiziksel nedenlerle üretiliyor olabilir. Belki de akrabalarınızın, komşularınızın, kedinizin ve köpeğinizin hiçbir iç tecrübesi yoktur. Eğer durum buysa, iç tecrübeleri keşfetme konusunda yapabileceğiniz herhangi bir şey bulunmamaktadır.

Onların, söyledikleri de dahil olmak üzere, davranışlarının tanıklığına bile başvuramazsınız. Çünkü bu, dış davranışın sizde olduğu gibi onlarda da iç tecrübe ile bağlantılı olduğunu varsaymaktır ki o sizin bilmediğiniz bir şeydir.

Etrafınızdaki insanlardan hiç birinin bilinçli olmayabileceği olasılığını düşünmek tuhaf bir his yaratır. O, bir yandan akla uygun ve imkân dahilinde sahip olabileceğiniz hiçbir kanıtın kendisini tamamen bertaraf edemeyeceği bir şey gibi görünür. Öte yandan, gerçekte inanamayacağınız bir şey aslında mümkündür: Şu bedenlerde zihin, şu kulaklarda işitme ve şu gözlerin ardında görme olduğu vesaireye ilişkin kanaatiniz içgüdüseldir. Fakat, eğer bu kanaatinizin gücü içgüdüden geliyorsa, o zaman kanaatiniz gerçekten bir bilgi midir? Bir defa, başka zihinlere inancınızın yanlış olma imkanını kabul ettiğinizde böyle bir inanca sahip oluşunuzu haklı çıkarmak için içgüdüden daha güvenilir bir şeylere ihtiyacınız yok mudur?

Bu sorunun tamamen zıt doğrultuda giden bir başka yönü de vardır.

Günlük yaşamda, başka insanların bilinçli olduğuna inanırız ve neredeyse herkes başka memelilerin ve kuşların da bilinçli olduğuna inanır. Ama insanlar balıkların, böceklerin, solucanların ve deniz analarının bilinçli olup olmadığı konusunda farklı düşünürler. Yine, onlar, amip veya paramisyum gibi tek hücreli hayvanların bilinçli tecrübeleri olup olmadığı hakkında —hatta böyle yaratıklar muhtelif türden uyarıcılara göze çarpar şekilde reaksiyon göstermiş olsalar bile— daha fazla kuşkucudur. Çoğu insan bitkilerin bilinçli olmadığına inanır ve neredeyse hiç kimse kayaların, otomobillerin, sigaraların veya dağ göllerinin bilinçli olduğuna inanmaz. Başka bir biyolojik örnek olarak bedenimizi oluşturan

hücreleri ele alalım. Üzerinde düşündüğümüzde çoğumuz, onların kendi başlarına tek tek her hangi bir bilinçli tecrübeye sahip olmadığını söyleyecektir.

Tüm bu şeyleri nasıl biliyoruz? Bir ağacın dalını kestiğinizde, bunun onun canını acıtmayacağını nasıl biliyorsunuz? Acaba o, hareket edemediği için mi acısını ifade edemiyor? (Ya da belki de o, dallarının budanmasından hoşlanıyordur.) Merdivenleri hızla bir solukta koşarak çıktığınızda, kalbinizdeki kas hücrelerinin bir acı ya da heyecan hissetmediğini nasıl biliyorsunuz? Burnunuzu sildiğiniz kağıt mendilin herhangi bir şey hissetmediğini nasıl biliyorsunuz?

Peki ya bilgisayarlar? Varsayalım ki, bilgisayarlar özde bir yığın devre ve silikon çipten ibaret olmalarına karşın, köpekler gibi dışarıyı gözetleyen, çevresine komplike tarzda tepki veren ve köpekler gibi bir çok şekilde davranabilen robotları kontrol edebilecek kadar geliştirilmiştir. Acaba, bu tür makinelerin bilinçli olup olmadığını bilmemizin herhangi bir yolu olur muydu?

Elbette bu örnekler birbirlerinden farklıdırlar. Bir şeyin hareket etme yeteneği yoksa kendisinin bir şeyler algıladığı ya da hissettiğiyle ilgili herhangi bir davranışsal kanıt ortaya koyamaz. Yine, doğal bir organizma olmayan bir şey de iç yapısı itibarıyla bizden köklü bir şekilde farklıdır. Fakat, sadece bizim gibi davranan ve kabaca bizimkine benzer gözlemlenebilir fiziksel bir yapıya sahip olan şeylerin *herhangi bir* tür tecrübeye sahip olabileceğini düşünmek için hangi temellere sahibiz? Belki ağaçlar bir şekilde bizden tamamen farklı bir şey hissediyorlar da bizim bu hissin ne olduğunu anlamamız, onların tecrübeleri ile gözlemlenebilir tezahürleri veya fiziksel durumları arasındaki korelasyonları keşfetmemizin bir yolu olmadığından dolayı, mümkün olmamaktadır. Böyle korelasyonları sadece ağaçların hem tecrübelerini hem de bu tecrübelerinin dış tezahürlerini bir arada gözlemleyebilirsek keşfedebiliriz: Fakat onların tecrübelerini doğrudan gözlemleyebilmemizin bir yolu yoktur. Yine, aynı nedenden dolayı, herhangi bir durumda herhangi bir tecrübenin *yokluğunu* ve sonuç olarak da herhangi bir korelasyonun yokluğunu gözlemleyebilmemizin bir yolu yoktur. Bir ağacın veya bir solucanın içine bakarak ne bir ağacın bir tecrübeye sahip olmadığını ne de bir solucanın bir tecrübeye sahip olduğunu söyleyebilirsiniz.

Öyleyse soru şudur: Bilinçli bir zihninizin var olması olgusu dışında bu dünyadaki bilinçli yaşam hakkında gerçekte ne biliyorsunuz? Dünyada sizin varsaydığınızdan çok daha az (sizden başka bilinçli bir şey olmaması durumu) ya da çok daha fazla (bilinçsiz olduğunu varsaydığınız şeylerde bile bilinç olması durumu) bilinçli yaşam olabilmesi mümkün müdür?

Zihin-Beden Problemi

Şüpheciliği unutup, bedeniniz ile beyninizi de içeren fiziksel dünyanın mevcut olduğunu varsayalım; ve diğer zihinler hakkındaki şüpheciliğimizi bir tarafa bırakalım. Siz benim bilinçli olduğumu varsayarsanız, ben de sizin bilinçli olduğunuzu varsayacağım. Şimdi bu durumda, bilinçlilik ile beyin arasındaki ilişki ne olabilir? Herkes bilinçte olup bitenlerin bedende olup bitenlere bağlı olduğunu bilir. Eğer ayağınızı taşa vurursanız, ayağınız acır. Gözlerinizi kapatırsanız, önünüzde ne olduğunu göremezsiniz. Bir çikolatalı gofreti ısırsanız çikolata tadı alırsınız. Eğer birisi başınıza vurursa, bayılırsınız.

Bu kanıtlar gösteriyor ki, zihninizde ya da bilincinizde herhangi bir şey meydana gelmesi için beyninizde bir şeylerin meydana gelmesi gerekir. (Eğer omurganızdaki ve ayağınızdaki sinirler ayağınızdan beyninize bir takım dürtüler göndermeseydi, ayağınızı taşa vurduğunuz için herhangi bir acı hissetmezdiniz.) "Bu öğleden sonra saçımı kestirecek zaman bulup bulamayacağımı merak ediyorum" diye düşündüğünüzde beyninizde neler olup bittiğini bilmiyoruz. Fakat, beyninizde bir şeyler meydana geldiğinden yani beyninizi oluşturan milyonlarca sinir hücresindeki kimyasal ve

elektriksel değişimleri içeren bir şeyler meydana geldiğinden son derece eminiz.

Kimi durumlarda beynin zihni, zihnin de beyni nasıl etkilediğini biliyoruz. Örneğin başın arka tarafına yakın olan belirli beyin hücrelerinin uyarımı görüsel tecrübeler oluşturuyor. Ve yine biliyoruz ki, bir parça kek almaya karar verdiğinizde, belirli başka beyin hücreleri kolunuzdaki kaslara uyarılar gönderir. Bir çok ayrıntıyı bilmiyoruz, ama yine de zihinde olanlarla beyinde süregelen fiziksel süreçler arasında karmaşık ilişkiler olduğu çok açıktır. Buraya kadar söylediklerimizin tümü de felsefeyi değil, bilimi ilgilendiriyor.

Fakat, beyin ve zihin arasındaki ilişki üzerine felsefî bir soru da vardır. Şöyle ki: Zihniniz, beyninizle bağlantılı olmasına karşın beyninizden farklı bir şey midir yoksa zihniniz beyninizden mi ibarettir? Düşünceleriniz, hisleriniz, algılarınız, duyumsamalarınız ve istekleriniz beyninizdeki bütün fiziksel süreçlere ilave olunan bir şey midir yoksa onların kendileri bir takım fiziksel süreçler midir?

Örneğin, bir çikolata parçasını ısırdığınızda ne olur? Çikolata dilinizin üstünde erir ve tat alma dokularınızda kimyasal değişimlere neden olur. Tat alma dokularınız dilinizden beyninize kadar uzanan sinirler boyunca beyninize bir takım elektriksel uyarılar gönderir ve bu uyarılar beyninize ulaştığında orada bir öte adımda başka fiziksel değişimler üretirler; sonuçta siz çikolata tadını alırsınız. Bu nedir? O, sadece bir takım beyin hücrelerinizde meydana gelen fiziksel bir olay olabilir mi? Yoksa onun tamamen farklı türden bir şey olması mı gerekir?

Eğer bir bilim adamı, siz çikolata yerken, kafatasınızı açıp da beyninizin içine bakarsa, göreceği şeyin hepsi sadece gri renkli bir sinir hücreleri yığını olur. Eğer, o içerde ne olup bittiğini ölçmek için bazı aletler kullanırsa, kafanızın içinde farklı türden bir çok karmaşık fiziksel işlem meydana geldiğini görecektir. Fakat, acaba orada çikolata tadı diye bir şey bulabilecek midir?

Çikolatanın tadını alma tecrübeniz başka herhangi biri tarafından gözlemlenemeyecek şekilde beyninizin içinde kilitli olduğundan dolayı, öyle görünüyor ki, bu bilim adamı, kafanızı açıp da beyninizin içine baksa bile, orada bu türden hiçbir şey bulamaz.

Tecrübeleriniz beyninizin kafanızın içinde oluşundan farklı bir tür "içerde olma" ile zihninizin içindedir. Başka birisi kafanızı açıp içine bakabilir, ama —en azından aynı şekilde— zihninizi kesip de içine bakamaz.

Çikolata tadı tam olarak bir nitelik değildir ve o nedenle de görülemez. Bir an için siz bir çikolatalı gofret yerken beyninizi yalayarak çikolatayı tatma tecrübenizi gözlemlemeye çalışacak kadar çılgın bir bilim adamı olduğunu varsayalım. Her şeyden önce, büyük olasılıkla, beyniniz ona hiç de çikolataya benzer bir tat vermeyecektir. Eğer öyle olsaydı bile, bu bilim adamı, yine de, zihninizin içine bakıp çikolatayı tatma tecrübenizi gözlemlemede başarısız olurdu. Zaten, siz de çikolatayı tadarken beyninizin öylesine değişip de başka bir insana çikolata gibi tat vermesinin yeterince tuhaf olduğunu hemen anlarsınız. O, kendi çikolata tadına siz de kendi çikolata tadınıza sahipsinizdir.

Eğer tecrübenizde olup bitenler beyninizde olup bitenlerin içinde olmadığı bir şekilde zihninizin içindeyse, bu durumda tecrübelerinizin ve başka zihinsel hallerinizin beyninizdeki fiziksel haller olamayacağı açıkça ortadadır. Sinir sistemiyle çalışan bedeninizden daha fazla bir şeye sahip olmalısınızdır.

Olası bir sonuç, bedeninizle karşılıklı etkileşim içinde olabilecek şekilde bedeninize iliştirilmiş bir ruhunuzun olmasıdır. Eğer bu doğru ise, birbirinden oldukça farklı iki şeyden yapılmışsınızdır: karmaşık fiziksel bir organizma ve tamamen zihinsel olan bir ruh. (Bu görüşe, görünen belli nedenlerden dolayı, ikicilik denilir.)

Ancak, çoğu insan bir ruha inanmanın modası geçmiş ve bilimsel olmayan bir şey olduğunu düşünür. Dünyadaki başka her şey fiziksel maddeden —aynı kimyasal elementlerin farklı kombinasyonlarından— yapılmıştır. Neden biz de öyle olmayalım? Bedenlerimiz ana rahminde yumurta ve spermin katkısıyla üretilmiş olan bir tek hücreden kaynaklanan karmaşık fiziksel bir süreç vasıtasıyla gelişir. Basit bir maddeye, bir hücrenin bir bebeğe dönüşeceği şekilde, hareket edip, hissedebilsin, görebilsin ve nihayette konuşup düşünebilsin diye yavaş yavaş kollar, ayaklar, gözler, kulaklar ve bir beyin eklenir. Bazı insanlar, bu karmaşık fiziksel sistemin zihinsel yaşamın ortaya çıkması için kendi başına yeterli olduğunu düşünür. Neden öyle olmasın? Sadece felsefî argüman

bunun böyle olmadığını nasıl gösterebilir? Felsefe bize, yıldızların ya da elmasların neyden yapıldığını söyleyemez; peki o zaman, o, nasıl olup da bize insanların neyden yapıldığını ya da yapılmadığını söyleyebilir?

İnsanların fiziksel madde dışında başka bir şeyden oluşmadığı ve zihinsel hallerinin beyinlerindeki fiziksel haller olduğu görüşüne fizikalizm (ya da kimi zaman materyalizm) denilir. Fizikalistlerin, beyindeki hangi sürecin çikolatayı tatma tecrübesi olarak teşhis edileceğine ilişkin belirli bir teorisi yoktur. Ama, onlar zihinsel hallerin sadece beynin halleri olduğuna ve bunun böyle olamayacağını düşünmek için felsefî bir sebep bulunmadığına inanırlar. Ayrıntılar, bilim tarafından keşfedilecektir.

Buradaki fikir, başka bildik şeylerin bilimsel araştırmayla açığa çıkarılana kadar kavrayamadığımız gerçek bir mahiyeti olduğunu keşfettiğimiz gibi bu tecrübelerin de beynin süreçleri olduğunu keşfedebileceğimizdir. Örneğin, elmasların da kömürün de aynı maddeden yani karbondan oluştuğu ispatlanmıştır: Fark sadece atomların farklı şekilde dizilmiş olmasıdır. Yine bildiğimiz üzere, su da, tek başlarına alındıklarında hiç de suya benzemeyen iki elementten, hidrojen ve oksijenden oluşur.

Bu sebeple, çikolatayı tatma tecrübesinin beyninizdeki karmaşık fiziksel bir süreçten başka bir şey olmaması bir bakıma şaşırtıcı görülebilse de, bunda sıradan nesnelerin ve süreçlerin gerçek mahiyeti hakkında şimdiye kadar keşfedilmiş olan bir çok şeyden daha tuhaf bir şey yoktur. Bilim adamları, ışığın ne olduğunu, bitkilerin nasıl büyüdüğünü, kasların nasıl hareket ettiğini keşfetmiştir. Zihnin biyolojik mahiyetini keşfetme de yalnızca bir zaman meselesidir. Fizikalistlerin düşüncesi budur.

Bir ikici onlara verdikleri örneklerin zihinsel bir şeyden oldukça farklı olduğunu söyleyerek cevap verir. Örneğin suyun kimyasal bileşimini keşfettiğimizde, dışarıda fiziksel dünyada varolan —hepimizin görüp, dokunabileceği— bir şeyle uğraşıyoruzdur. Yine suyun hidrojen ve oksijen atomlarından meydana geldiğini bulduğumuzda, dış dünyada varolan fiziksel bir cevheri daha küçük parçalara bölüyoruzdur. Bu tür bir analizin temel özelliği bizim suyun bize *göründüğü, tadını aldığımız* ya da *hissettiğimiz* şekline ilişkin kimyasal bir analiz yapmamamızdır. Bu şeyler iç tecrübele-

rimizde cereyan eder, yoksa atomlarına ayırdığımız suda değil. Suyun fiziksel ya da kimyasal analizi bunların dışında bir şeydir.

Oysa, çikolata tadını almanın gerçekten de bir beyin süreci olduğunu keşfetmek için, bizim fiziksel olan bölümlerin içindeki zihinsel bir şeyi —haricî olarak gözlemlenen fiziksel bir cevheri değil, ama daha içerdeki bir tat alma duyumunu— analiz etmemiz gerekir. Yine, ne kadar karmaşık olursa olsun, beyindeki bir çok fiziksel olayın tat alma duyumunun kendilerinden oluştuğu parçalar olabilmesinin bir yolu yoktur. Fiziksel bir bütün daha küçük fiziksel parçalara çözümlenebilir, ama zihinsel bir süreç kendinden küçük parçalara çözümlenemez. Açıkçası, fiziksel parçalar zihinsel bir bütün oluşturamazlar.

Hem ikicilikten hem de fizikalizmden farklı, olası bir başka görüş daha vardır. İkicilik, sizin bir beden ve ruhtan oluştuğunuz ve zihinsel yaşamınızın ruhunuzda cereyan ettiği görüşüdür. Fizikalizm de, zihinsel yaşamınızın beyninizdeki fiziksel süreçlerden oluştuğu görüşüdür. Ancak, bir diğer olasılık ise, zihinsel yaşamınızın beyninizde cereyan etmesiyle birlikte, yine de, bütün tecrübelerin, hislerin, düşüncelerin ve arzuların beyninizdeki *fiziksel* süreçlerden ibaret olmamasıdır. Bunun anlamı, kafanızdaki milyarlarca sinir hücresinden oluşan gri yığının *sadece fiziksel bir nesne olmadığı*dır. O, bir çok fiziksel özelliklere sahip olduğu gibi (*nitekim kimyasal ve elektriksel aktivitenin muazzam nitelikleri beynin içinde cereyan eder*), aynı zamanda kendi içinde işleyen zihinsel süreçlere de sahiptir.

Beynin bilincin mahalli olduğu, ama onun bilinçli hallerinin sadece fiziksel haller olmadığı şeklindeki bu görüşe ikili veçhe teorisi denilir. Bu ad, ona, bir çikolatayı ısırdığınızda, bu, beyninizde iki yönlü bir hal veya süreç üretildiği anlamına geldiği için, verilmiştir: çeşitli kimyasal ve elektriksel değişimleri içeren fiziksel yön ve bir de zihinsel yön yani çikolatanın verdiği tadın tecrübesi. Bu süreç işlerken beyninize bakan bir bilim adamı fiziksel yönü gözlemleyebilir, ama zihinsel yönü sadece siz kendi içinizde hissedersiniz: Çikolatanın tadını alma duyumuna sadece siz sahip olacaksınız. Eğer bu doğruysa, beyninizin, beyniniz kesip açılsa bile, dışarıdaki bir gözlemci tarafından ulaşılamaz olan bir iç kısmı olacaktır. Beyninizde cereyan eden sürece sahip olmanız bakımından sizin için belirli bir şekilde hisseden, tat olan odur.

Bu görüşü, sizin bir beden ve ona ilaveten bir ruh olmadığınızı söyleyerek ifade edebiliriz. Siz, yalnızca bir bedensiniz; fakat bedeniniz ya da en azından beyniniz sadece fiziksel bir sistem değil. O, hem fiziksel hem de zihinsel yönleri olan bir şeydir: O, parçalara ayrılabilir, ama aynı zamanda parçalara ayrılamayan bir tür iç kısma da sahiptir. Bir çikolata yediğinizde ortaya çıkan durumda, bu iç kısımda beyninizi kontrol eden bir şey olduğundan dolayı orada çikolata tadıni alacak bir şey vardır.

Fizikalistler, bilim tarafından incelenebilen fiziksel dünyadan —nesnel gerçeklik dünyasından— başka hiçbir şeyin varolmadığına inanırlar. Fakat, bu durumda, onların böyle bir dünyada, —sizin ve benim için— hislere, arzulara, düşüncelere ve tecrübelere bir şekilde bir yer bulmaları gerekir.

Fizikalizmi savunmak için ortaya atılan bir teori, sizin zihinsel hallerinizin zihinsel mahiyetinin zihinsel hallere sebep olan ve zihinsel hallerin de onların sebebi olduğu şeylerle ilişkilerinden meydana geldiğidir. Örneğin, ayak parmağınızı kökünden kestiğinizde ve bir ağrı hissettiğinizde, burada ağrı beyninizde olup biten bir şeydir. Fakat, onun ağrısı ne onun fiziksel niteliklerinin toplamıdır, ne de gizemli fiziksel olmayan bir niteliktir. Ağrıyı ortaya çıkaran şey, daha ziyade, genelde yaranın neden olduğu bir beyin durumudur ve bu, sizin çığlık atarak bağırmanıza, yerinizden hoplamanıza ve yaraya sebep olan şeyden sakınmanıza sebep olur. O, beyninizin tamamen fiziksel bir hali olabilir.

Fakat, bu bir şeyi bir ağrı kılmak için yeterli görünmüyor. Ağrılara yaraların neden olduğu doğrudur, ve onlar sizi yerinizden hoplatıp, bağırtırlar. Ancak, onlar aynı zamanda belirli bir şekilde hissedilirler ve bu, öyle görünüyor ki, ağrıların sahip olabilecekleri tüm fiziksel niteliklerinden —tabiî onlar eğer gerçekten beyninizdeki olaylarsa— ve nedenler ve etkilerle olan ilişkilerinden tamamen farklı bir şeydir. Ben kendim, ağrının bu iç yönünün ve diğer bilinçli tecrübelerin, ne kadar karmaşık olurlarsa olsun, fiziksel uyarım ve davranışla ilgili herhangi bir nedensel ilişkiler sistemi açısından yeterince analiz edilemeyeceğine inanıyorum.

Öyle görünüyor ki, dünyada olup biten birbirinden oldukça farklı iki tür şey var: birbirinden farklı bir çok insanın dışarıdan bakarak gözlemleyebileceği fiziksel gerçekliğe ait şeyler ve kendi

durumumuzda her birimizin içerden tecrübe ettiği zihinsel gerçekliğe ait olan şeyler. Bu, sadece insanlar hakkında doğru olan bir şey değil: Köpekler, kediler, atlar ve kuşlar bilinçli gibi görünüyor ve muhtemelen balıklar, karıncalar ve kınkanatlılar da böyledir. Bunun nerede durduğunu kim bilir?

Bir çok fiziksel unsurun doğru biçimde bir araya geldiğinde nasıl olup da sadece çalışan biyolojik bir organizma değil, ama aynı zamanda bilinçli bir varlık da oluşturduğunu açıklayabilene kadar, dünya hakkında yeterli genel bir tasavvura sahip olamayacağız. Eğer bilinçliliğin kendisinin bir tür fiziksel durumla beraber bulunduğu tespit edilebilseydi, birleşik bir fiziksel zihin ve beden teorisinin ve böylece de belki birleşik bir fiziksel evren teorisinin önü açılırdı. Ama, salt fiziksel bir bilinç teorisi aleyhindeki nedenler, gerçekliğin tümüne ilişkin fiziksel bir teorinin imkansız göründüğünü gösterme bakımından yeterince güçlüdür. Fiziksel bilim zihni açıklamaya çalıştığı şeyin dışında bırakarak ilerlemektedir, fakat belki de dünyada fiziksel bilimle anlaşılabilecek olandan daha fazla bir şeyler vardır.

Kelimelerin Anlamı

Bir kelime, —bir ses veya kağıt üzerindeki bir grup işaret— bir şeye nasıl *anlam verebilir*? "Gümbürtü" ya da "hışırtı" gibi işaret ettiği şeye ses açısından bir parça benzeyen bazı kelimeler var; fakat genelde bir isim ile isme konu olan şey arasında benzerlik yoktur. İkisi arasındaki ilişki, genelde, tamamen farklı bir şey olmalıdır.

Bir çok türde kelime var: Bazıları, insanların ya da şeylerin ismidir, başkaları niteliklerin ya da etkinliklerin ismidir, kimileri şeyler ya da olaylar arasındaki ilişkilere işaret eder, kimileri sayıların, mekanların veya zamanların ismidir ve "ile", "hakkında" gibi kimilerinin de sadece bir parçası oldukları daha büyük ifadelerin veya soruların anlamına katkıda bulundukları için bir anlamı vardır. Aslında, bütün kelimeler gerçek görevlerini bu şekilde yaparlar: Kelimelerin anlamları, gerçekte, cümlelerin ya da ifadelerin anlamına katkıda bulunan bir şeydir. Kelimeler sadece bir referans olmaktan ziyade çoğunlukla konuşmada ve yazmada kullanılırlar.

Bununla birlikte, onu bu şekilde ele alarak, şimdi bir kelimenin bir anlama nasıl sahip olduğunu sorabiliriz. Bazı kelimeler başka kelimeler açısından tanımlanabilir: örneğin, "kare" dört köşeli, eş kenarlı, eş açılı düzlemsel bir şekildir. Bu tanımdaki terimlerin çoğu da aynı yolla tanımlanabilir. Ancak, bütün kelimelerin anlamının temeli tanımlar olamaz; yoksa bir kısır döngüye düşerdik. Er geç, ilk elden, doğrudan anlamı olan bazı kelimelere sahip olmamız gerekir.

Kolay bir örnek gibi görülebilecek olan "tütün" kelimesini alalım. O, çoğumuzun Latince ismini bilmediğimiz ve yaprakları puro ve sigara yapmak için kullanılan bir bitkiye işaret eder. Hepimiz tütün görmüş ve koklamışızdır. Ama bu kelimeyi kullandığınızda, kelime sadece, sizin daha önce görmüş olduğunuz veya bu kelimeyi kullandığınız esnada yakınınızda olan bir maddenin numûnelerine değil, aynı zamanda, var olup olmadıklarına ilişkin bir bilginiz olsun ya da olmasın, bu maddenin tüm örneklerine de işaret eder. Bu kelimeyi size gösterilen bazı örnekler vasıtasıyla öğrenmiş olabilirsiniz, ama eğer onun yalnızca bu örneklerin ismi olduğunu düşünürseniz, onu anlayamazsınız.

O nedenle, eğer "Geçen yıl Çin'de tüm batı yarım küresinden daha fazla tütün içilip içilmediğini merak ediyorum." derseniz, anlamlı bir soru sormuş olursunuz ve bu sorunun da, siz bulamayacak olsanız da, bir cevabı vardır. Ama, sorunun anlamı ve cevabı, "tütün" kelimesini kullandığınızda onun geçen yıl Çin'de içilen her sigaraya, Küba'da içilen her sigaraya ve ila nihaye ta dünyada —hatta daha doğrusu bir uçtan diğerine geçmiş ve gelecek zamanın tümünde— bu maddenin her örneğine işaret etmesine bağlıdır. Cümledeki diğer kelimelerin referansları belirli yer ve zamanlarla sınırlıdır, ama ancak tütün kelimesidir ki, belirli bir maddenin her örneğiyle ilgili bu muazzam ve bütün tecrübenizi aşan hususi menzile sahip olması nedeniyle böyle bir soru sormak için kullanılabilir.

Kelime bunu nasıl yapıyor? Kağıt üzerindeki basit bir karalama veya bir ses bu kadar uzağa nasıl erişebiliyor? Kesinlikle sesliliğinden ya da görünüşünden dolayı değil. Yine, daha önce rastladığınız ve kelimeyi işittiğinizde, okuduğunuzda ya da ifade ettiğinizde aynı odada bulunan göreceli olarak daha az sayıdaki tütün örneklerinden dolayı da değil. Devamlı olan başka bir şey vardır ve bu, herkesin bu kelimeyi kullanımında geçerli olan genel bir şeydir. Birbirimizle hiç tanışmamış olan ve daha önce farklı tütün örnekleriyle karşılaşmış bulunan siz de ben de kelimeyi aynı anlamda kullanıyoruz. Eğer ikimiz de, kelimeyi Çin ve Batı yarım küresine ilişkin bir soru sormak için kullanıyorsak, bu aynı sorudur ve cevap da aynıdır. Dahası, Çinli bir konuşmacı da aynı anlama gelen Çince bir kelimeyi kullanarak aynı soruyu sorabilir. "Tütün" kelimesinin onun işaret ettiği maddenin kendisiyle olan

ilişkisi ne ise, diğer kelimeler de benzer şekilde aynı ilişkiye sahip olabilir.

Bu ise, gayet doğal olarak, "tütün" kelimesinin geçmişteki, şu andaki ve gelecekteki purolar, sigaralar ve bitkilerle olan ilişkisinin dolaylı olduğu fikrini hatıra getirir. Onu kullandığınızda, kelimenin arkasında, bir şekilde evrendeki bütün tütünlere erişebilen başka bir şey —bir kavram, ide ya da düşünce— vardır. Fakat, bu, yeni problemler doğurur.

Öncelikle kelimenin arkasındaki bu şey ne tür bir şeydir? O, zihninizin içinde midir, yoksa bir şekilde zihninize sonradan iliştirdiğiniz, zihninizin dışında olan bir şey midir? Öyle görünüyor ki, o, sizin, benim, Çinli bir konuşmacının kısacası hepimizin tütüne işaret eden kelimelerimizle aynı şeyi anlatmak için sonradan edindiğimiz bir şey olmalıdır. Fakat, bunu kelime ve bitkiye ilişkin birbirinden oldukça farklı tecrübelerimizle nasıl elde ediyoruz? Bu, tıpkı, kelime ya da kelimelere ilişkin farklı kullanımlarımızla hepimizin aynı muazzam *madde*ye işaret edebilmemizi açıklamak kadar zor değil mi? Tıpkı, kelimenin bir bitkiyi ya da maddeyi nasıl temsil ettiği hakkında bir problem olduğu gibi kelimenin ideyi ya da kavramı (bu ne olursa olsun) nasıl temsil ettiği hakkında da bir problem yok mudur?

Yalnızca bu değil, bunun yanı sıra bu ide ya da kavramın bilfiil varolan bütün tütün örneklerine nasıl bağlandığına ilişkin de bir problem vardır. O, ne türden bir şeydir ki, başka hiç bir şeyle değil, ama yalnızca tütün ile bu özel bağlantıyı kurabiliyor? Şu an problemi artırmışız gibi görünüyor. "Tütün" kelimesi ile tütün arasındaki ilişkiyi açıklamaya çalışırken, onların arasına tütün kavramı ya da idesini koyarak, şimdi daha ötede, kelime ve ide ya da ide ve madde arasındaki ilişkiyi açıklama gereğini ortaya koyduk.

Görünen o ki, problem, kavram ya da ide söz konusu olsun ya da olmasın, her bir insanın bu kelimeyi kullanımında son derece özel sesler, işaretler ve örnekler ortaya çıkmasına rağmen yine de kelimenin başka konuşmacıların başka dillerdeki başka kelimelerle ifade edebilecekleri evrensel bir şeye tekabül etmesidir. "Tütün" dediğimde çıkardığım ses kadar özel herhangi bir şey "Bahse girerim ki, insanlar iki yüz yıl sonra Mars'ta tütün içiyor olacaklar."

demek için kullanabileceğim kadar genel bir şeyi nasıl ifade edebilir?

Bu evrensel öğenin söz konusu kelimeyi kullandığımızda hepimizin zihninde var olan bir şey vasıtasıyla elde edildiğini düşünebilirsiniz. Fakat, zihnimizin içinde hepimizin sahip olduğu bu şey nedir? En azından bilinçli olarak, "Tütün, her yıl giderek daha pahalı oluyor." diye düşünmek için zihnimde kelimenin kendisinden daha fazla bir şeyin var olmasına gereksinim duymuyorum. Yine de, kelimeyi kullandığımda, kesinlikle zihnimde bir tür imgeye sahip olabilirim: muhtemelen bir parça kurutulmuş yaprak, bir bitki, ya da bir sigaranın içine ilişkin bir imge. Bununla birlikte, böyle herhangi bir imge özel bir imge olacağı için, bu, kelimenin anlamındaki genelliği açıklamaya yetmeyecektir. O, özel bir tütün örneğinin kokusu ya da imgesi olacaktır; ama bunun aktüel ve olası bütün tütün örneklerini kapsadığı nasıl varsayılır? Keza, tütün kelimesini kullandığınızda ya da duyduğunuzda, zihninizde belirli bir resme sahip olsanız bile, her bir insan kendi zihninde muhtemelen farklı bir resme sahip olacaktır; yine de, bu, hepimizin kelimeyi aynı anlamda kullanmamızı engellemiyor.

Anlamın gizemi, onun, herhangi bir yere —ne kelimeye, ne zihne, ne de kelime, zihin ve hakkında konuştuğumuz şey arasında dolaşıp duran ayrı bir kavram veya ideye— yerleşmiş olarak gözükmemesidir. Yine de, biz dili kullanırız ve dil bizim zaman ve mekana ilişkin muazzam mesafeleri birbirine bağlayan karmaşık fikirleri düşünebilmemizi sağlar. Okinawa'da kaç kişinin beş fitten daha uzun olduğu ya da başka galaksilerde yaşam olup olmadığı ve çıkardığınız küçük bir sesin muhtemelen hiç bir zaman doğrudan karşılaşmayacağınız pek çok karmaşık olgu nedeniyle doğru veya yanlış olan cümleler olması hakkında konuşabilirsiniz.

Belki de benim dilin evrensel mesafesini çok fazla genişlettiğimi düşünüyorsunuzdur. Günlük yaşamda kendisini ifade etmek için dili kullandığımız bir çok ifade ya da düşünce çok fazla yerel ve özeldir. Eğer ben, "tuzu uzat" dersem ve sen de tuzu uzatırsan, bu, "tuz" kelimesinin "Galaksi tarihimizde tuzun sodyum ve klordan ilk defa oluşmasından bu yana ne kadar süre geçti?" diye sorduğumuzda olduğu gibi herhangi bir evrensel anlam ihtiva etmesini gerektirmez. Kelimeler, basitçe, çoğu kez, insanlar arası ilişkilerde araç olarak kullanılırlar. Bir otobüs terminalinde bir işa-

ret levhası üzerinde etekli küçük bir figür ve bir ok gördüğünüzde, bunun bayanlar tuvaletine giden yol olduğunu bilirsiniz. Zaten dilin çoğu bunun gibi bir işaretler ve tepkiler sistemi değil midir?

Pekala, belki dilin bir kısmı böyledir ve belki de bu "anne, "baba", "hayır" gibi kelimeleri kullanmayı öğrenmeye başlayış tarzımızdır. Fakat, dil burada durmuyor, ve bir anda bir ya da iki kelimeyi kullanması mümkün olan basit etkileşimlerin dilin yakın çevremizden oldukça uzaktaki bir dünyayı tasvir etmek için kullanımını anlamada bize nasıl yardım edebildiği açık değildir. Aslında öyle görünüyor ki, dilin daha büyük amaçlar için kullanımının bize dili daha küçük ölçüde kullandığımızda neler olup bittiği hakkında bir şeyler göstermesi çok daha olasıdır.

"Masanın üzerinde tuz var" gibi bir ifade ister öğle yemeği esnasında pratik nedenlerle söylensin, ister zaman ve mekanca uzak bir duruma ilişkin bir tasvirin parçası olarak veya sadece hayali bir olasılığa ilişkin hipotetik bir tasvir olarak söylenmiş olsun aynı anlama gelir. O, doğru ya da yanlış olsun, söyleyen ya da dinleyen onun doğru ya da yanlış olup olmadığını bilsin veya bilmesin aynı anlama sahiptir. Sıradan pratik hayatta olan biten ne olursa olsun, onun, aynı şeyi ifade eden birbirinden oldukça farklı başka vakaları açıklamaya yetecek kadar genel bir şey olması gerekir.

Dilin sosyal bir fenomen olması, elbette önemlidir. Tek tek her bir insan, dili kendisi yapmış değildir. Çocukken bir dili öğrendiğimizde, zaten, milyonlarca insanın yüzyıllardır birbirleriyle konuşmak için aynı kelimeleri kullanmakta olduğu önceden varolan bir sisteme katılmış oluruz. Benim tütün kelimesini kullanımımın kendi başına bir anlamı yoktur, onun kelimenin ancak İngilizce'de yer alan çok daha yaygın kullanımının parçası olarak bir anlamı vardır. (Şayet, tütünü anlatmak için "blibble" kelimesini kullandığım özel bir kod benimseyecek olsaydım, bunu "bilibble"ı aşina olduğum "tütün" kelimesiyle tanımlayarak yapardım.) Yine de, hala, benim söz konusu kelimeyi kullanımımın, içeriğini, bir çoğu hakkında hiç bir şey bilmediğim, bütün diğer kullanımlardan nasıl aldığını açıklamamız gerekir. Fakat, kelimelerimi bu daha geniş bağlamın içine yerleştirmek onların evrensel anlamını açıklamaya yardım edebilir gibi görünüyor.

Fakat, bu, problemi çözmüyor. Kelimeyi kullandığımda, onun İngiliz dilinin bir parçası olması bakımından bir anlamı olabilir, ama kelimenin diğer bütün İngiliz konuşmacılar tarafından kullanılması nasıl olup da ona evrensel bir alan tahsis edebiliyor? Dilin dünyayla olan ilişkisi problemi ister bir tek cümle hakkında isterse milyarlarca cümle hakkında konuşalım çok farklı değildir. Bir kelimenin anlamı yalnızca mevcut kullanımlarını değil, doğru ve yanlış tüm olası kullanımlarını içerir ve mevcut kullanımlar sadece olası kullanımların küçük bir parçasıdır.

Biz, küçük sonlu varlıklarız, ama anlam kağıt üzerindeki işaretlerin veya seslerin yardımıyla bütün dünyayı ve içindeki pek çok şeyi idrak etmemizi, hatta önceden varolmayan ve belki de (biz olmasaydık) asla varolmayacak olan şeyler icat etmemizi sağlıyor. Problem, bunun nasıl mümkün olduğunu açıklamaktır: Söylediğimiz ya da yazdığımız bir şey, —bu kitaptaki bütün kelimeler de dahil— her hangi bir şeye nasıl anlam veriyor?

Hür İrâde

Diyelim ki, bir kafeterya tezgahı önünde dolaşıyorsunuz ve tatlıların önüne geldiğinizde bir şeftali ile üstü krema kaplı üçgen şeklinde büyük bir parça çikolatalı kek arasında seçim yapmakta tereddüt ediyorsunuz. Kek güzel görünüyor, ama onun kilo yaptığını da biliyorsunuz. Yine de, onu alıp, zevkle yiyorsunuz. Ertesi gün aynaya bakıyorsunuz ve genişlediğinizi görüp şöyle diyorsunuz: "Keşke o çikolatalı keki yemeseydim. Onun yerine bir şeftali yiyebilirdim."

"Onun yerine bir şeftali yiyebilirdim" ne anlama geliyor, ve bu doğru mu?

Kafeterya tezgahının önüne gittiğinizde şeftaliler orada hazırdılar: Kek yerine bir şeftali alma *fırsat*ına sahiptiniz. Ama sizin kastettiğiniz tam olarak bu değil. Siz, kekin yerine şeftaliyi *alabileceğinizi* kastediyorsunuz. Gerçekte yapmış olduğunuzdan farklı bir şey *yapabilirdiniz*. Zihninizde tasarlamadan önce, keki mi yoksa meyveyi mi alacağınız belirsizdi, ve birini tercih etmenizle verilen karar sadece sizin seçiminizdi.

Durum bu değil mi? "Onun yerine bir şeftali alabilirdim" dediğinizde, bunun sadece sizin seçiminize bağlı olduğunu mu kastediyorsunuz? Çikolatalı keki seçtiniz, öyleyse bu sizin yaptığınız bir şeydir, ama eğer şeftaliyi seçmiş olsaydınız bunu da siz yapmış olurdunuz.

Lakin, görünen o ki, bu yeterli değildir. Sadece şeftaliyi seçmiş olsaydınız bunu sizin yapmış olacağınızı kastetmiyorsunuz. "Onun yerine bir şeftali alabilirdim" dediğinizde, aynı zamanda şef-

taliyi *seçebileceğinizi* de kastediyorsunuz. Bu konuda "acabalarınız" yok. Ama, bu ne anlama geliyor?

Bu, meyveyi *seçmiş olduğunuz* başka örneklere işaret ederek açıklanamaz. Yine, bu, keki seçmenin daha zor olduğunu düşünmüş olsaydınız ya da yanınızda meyve yiyen bir arkadaşınız bulunmuş olsaydı, meyveyi *seçmiş olacağınızı* söyleyerek de açıklanamaz. Aslında söylemekte olduğunuz şey, *işler tıpkı bilfiil* olduğu gibi olduğu takdirde çikolatalı kekin yerine şeftaliyi de seçebileceğinizdir. Eğer başka her şey gerçekte çikolatalı keki seçmiş olduğunuz duruma eşit olacak şekilde kesinlikle aynı olmuş olsaydı bile, bir şeftaliyi seçebilmiş olabileceğinizi düşünüyorsunuz. Yegane fark, "ne güzel" diye düşünmek ve keki almak yerine "fena değil" diye düşünüp şeftaliyi almış olmanız olurdu.

Bu, sadece insanlar için (ve belki de bazı hayvanlar için) geçerli olan "yapabilirim" veya "yapabilirdim" düşüncesidir. "Araba, yokuşu çıkabilirdi" dediğimizde, birisi onu oraya doğru sürdüğü takdirde arabanın yokuşu çıkacak yeterli gücü olduğunu anlatırız. Yoksa arabanın yokuşun başına park edildiği bir durumda, onun burada durmaya devam etmek yerine, birden ayrılıp da yokuşu çıkabileceğini anlatmıyoruz. Bunun olması için birisinin arabaya binip motoru çalıştırması gibi, başka bir şeyin meydana gelmesi gerekir. Ama, insanlar söz konusu olduğunda bundan farklı olarak onların bilfiil yapmadıkları bir çok şeyi yapabileceklerini düşünüyor gibiyiz. Şimdi, bu ne anlama geliyor?

Bunun anlattığı şeyin bir kısmı şu olabilir: Seçim yaptığınız ana kadar mutlak bir şekilde seçiminizi belirleyen hiç bir şey yoktur. Gerçekte çikolatalı keki seçtiğiniz ana kadar şeftaliyi seçmeniz için açık bir imkan vardır. O, önceden belirlenmiş değildir.

Meydana gelen bazı şeyler önceden belirlenir. örneğin, güneşin yarın belirli bir saatte doğacağı önceden tayin edilmiştir. Yarın güneşin doğmayacağı ve gecenin devam edeceği açık bir olasılık değildir. Bu, sadece dünya ekseni etrafında dönmeyi durdursaydı ya da güneşin varlığı sona erseydi meydana gelebilecek bir şey olduğundan ve galaksimizde bu ikisinden birinin olmasını sağlayabilecek süregelen hiç bir şey olmadığından dolayı bir olasılık değildir. Dünya durdurulana kadar ekseninde dönmeye devam edecek ve yarın sabah onun dönüşü yüzümüzü güneşin tersi istika-

metine değil de, tekrar güneş sisteminin içinde bulunan güneşe doğru çevirmemizi sağlayacaktır. Dünyanın duracağı ya da güneşin orada olmayacağına ilişkin bir olanak yoksa, güneşin yarın doğmayacağına ilişkin bir imkân da yoktur.

Çikolatalı kekin yerine şeftaliyi alabilirdim dediğinizde, kastettiğiniz şeyin bir kısmı, yaptığınız şeyin, güneşin yarın doğacağının önceden belirlenmesi gibi, önceden belirlenmemiş olduğudur. Siz seçiminizi yapmadan önce, çikolatalı keki seçmenizi kaçınılmaz kılan bir süreç ya da zorlama yoktur.

Sizin kastettiğiniz tam olarak bu olmayabilir; ama en azından bu, sizin kastettiğinizin bir kısmıymış gibi görünüyor. Zira, eğer gerçekten çikolatalı keki seçeceğiniz önceden belirlenmiş olsaydı, hem bu hem de çikolatalı kek yerine meyveyi de seçebilmiş olabileceğiniz aynı anda nasıl doğru olabilirdi? Eğer kekin yerine şeftaliyi seçmiş olsaydınız, hiç bir şeyin şeftaliyi almanıza engel olamayacağı doğru olurdu. Fakat, bu "eğerler" sürecin sonunda bir şeftaliyi seçebilmiş olabileceğinizi söylemenizle aynı şey değildir. Bu olanak açık kaldıkça yani keki seçerek bu olanağı ortadan kaldırana kadar şeftaliyi seçemezdiniz.

Bazı insanlar, bu mutlak anlamda, gerçekte yaptığımız şeyden farklı herhangi bir şey yapmamızın asla mümkün olmadığını düşünmüştür. Onlar yaptığımız şeyin, seçimlerimize, kararlarımıza ve isteklerimize bağlı olduğunu ve farklı koşullarda farklı tercihler yaptığımızı kabul ederler: Biz, yeknesak bir düzen içinde ekseni etrafında dönen dünya gibi değiliz. Buna rağmen, bu iddiaya göre, her vakada daha biz eylemde bulunmadan önce mevcut olan koşullar eylemlerimizi belirlemekte ve onları kaçınılmaz kılmaktadır. Bir kişinin tecrübelerinin, arzularının ve bilgilerinin toplamı, kalıtsal özellikleri, sosyal koşullar ve karşı karşıya kaldığı seçimin mahiyeti, tüm bunlar, daha bilemediğimiz diğer faktörlerle birlikte, kaçınılmaz koşullarda spesifik bir eylem meydana getirmek için bir araya gelirler.

Bu görüşe determinizm denilir. Fikir, evrenin tüm yasalarını bilemeyeceğimiz ve ne olacağını *tahmin* etmek için onları kullanamayacağımızdır. Her şeyden önce bir insanın seçimini etkileyen karmaşık koşulların hepsini bilemeyiz. İkinci olarak, bu koşullar hakkında bir şeyler öğrendiğimizde ve bir tahmin yapmaya çalış-

tığımızda bile, bu tahminin kendisi koşullarda bir *değişim* ortaya koymak demektir ki, bu, tahmin edilebilen sonucu değiştirebilir. Fakat, buradaki mesele tahmin edilebilirlik değildir. Hipotez, gezegenlerin hareketini idare eden yasalar gibi dünyada meydana gelen her şeyi idare eden doğa yasalarının var olduğu; bu yasalara uygun olarak, bir eylem öncesinde mevcut olan koşulların eylemin meydana gelmesini belirlediği, ve herhangi başka bir olasılığı devre dışı bıraktığıdır.

Eğer bu doğru ise, o zaman zihninizde hangi tatlıyı seçeceğiniz hakkında bir karar oluştururken bile, keki seçecek olmanız, zaten, sizin üzerinizde içerden ve dışardan etkin olan bir çok faktör tarafından, önceden belirlenmiştir. Şeftaliyi seçebileceğinizi düşünmenize karşın, yine de seçemezdiniz: Karar verme süreci sadece zihninizin içinde belirlenmiş olan sonucun ortaya çıkmasıdır.

Eğer meydana gelen her şey için bir determinizm söz konusu ise, siz daha doğmadan önce keki seçeceğiniz zaten belirlenmiştir. Seçiminiz tamamen önceki konum tarafından ve bu konumda ondan önceki konum tarafından belirlenmiş olup, bu, ila nihaye gitmesini istediğiniz kadar geriye doğru böylece sürer gider.

Eğer meydana gelen her şey için bir determinizm söz konusu değilse bile, —eğer önceden var olan nedenler tarafından belirlenmeksizin bir şeyler meydana geliyorsa bile— yaptığımız her şeyin onu yapmadan önce belirlenmiş olup olmadığı sorusu hala oldukça önemli olurdu. Meyve ve kek arasında ya da bir seçimde iki aday arasında bir seçim yaptığınızda kendinizi ne kadar özgür hissederseniz hissedin, —koşullar ya da sizin istekleriniz farklı olmuş olsaydı farklı bir seçimde bulunmuş olacağınıza karşın— gerçekte bu koşullarda sadece bir seçim yapabilirdiniz.

Eğer kendinizle ve başkalarıyla ilgili olarak buna inandıysanız, o, muhtemelen olup bitenler hakkında ne hissedeceğinizi de değiştirirdi. Örneğin, bu durumda keke eğilim gösterip onu aldığınız için kendinizi suçlayabilir miydiniz? Bir kek yerine şeftaliyi seçemiyorsanız "Gerçekten de onun yerine bir şeftali almalıydım." demenizin bir anlamı olur mu? Eğer meyve olmasaydı kesinlikle bunu demenin bir anlamı olmazdı. Peki ama, eğer meyve olsaydı fakat keki seçmeniz önceden belirlendiğinden dolayı onu seçemeseydiniz nasıl olup da bunu demenin bir anlamı olabilirdi?

Bunun ciddî sonuçları var gibi görünüyor. Makul olarak kendinizi keki alma konusunda suçlayamayacağınız gibi muhtemelen herhangi birisini de ne kötü bir şey yaptığı için suçlayabilir ne de iyi bir şey yaptığı için ödüllendirebilirdiniz. Bir şey önceden belirlendiyse, onun olması kaçınılmazdır: Bu insanlar varolan koşullarda başka bir şey yapamazlardı. Öyleyse, onları nasıl sorumlu tutabiliriz?

Evinizde verdiğiniz partiye gelip, Glenn Gould plaklarınızı çalan birine çok kızabilirsiniz, ama diyelim ki bu kişinin eylemlerinin kendi doğası ve konumu ile önceden belirlendiğine inanıyorsunuz. Diyelim ki, onun karakterinin oluşumuna katkıda bulunmuş olan önceki eylemleri de dahil yaptığı her şeyin önceki koşullar tarafından belirlendiğine inanıyorsunuz. Hala, böyle bayağı bir davranış için onu sorumlu tutabilir misiniz? Yoksa, onu — plaklarınızın beyaz karıncalar tarafından yenilmiş olması gibi— doğal bir felaket olarak değerlendirmek daha mı makuldür?

İnsanlar bu konuda farklı görüşlere sahiptir. Kimileri, eğer determinizm doğruysa, yağmasından dolayı yağmurun ödüllendirilip suçlanamayacağı gibi, makul olarak hiç kimsenin de her hangi bir şeyden dolayı suçlanamayacağı veya ödüllendirilemeyeceğini düşünürler. Kimileri ise, kaçınılmaz olsalar bile, hala, iyi eylemleri ödüllendirmenin, kötü eylemleri de lanetlemenin bir anlamı olduğuna inanır. Her şey bir yana, birisinin kötü davranma bakımından önceden belirlenmiş olması onun kötü davranmadığı anlamına gelmez. Eğer o plaklarınızı çalıyorsa, bu, o kişinin eylemi önceden belirlenmiş olsun ya da olmasın, saygısızlık ve alçaklığı göz önüne serer. Dahası, onu suçlamazsak ya da hatta muhtemelen cezalandırmazsak, o, büyük olasılıkla bunu yine yapacaktır.

Öte yandan, eğer onun yaptığının önceden belirlenmiş olduğunu düşünüyorsak, öyle görünüyor ki, bu, en fazla, bir köpeği evdeki halıyı çiğnemesinden dolayı cezalandırmak gibi bir şeydir. Bu, onu yaptığından sorumlu tuttuğumuz anlamına gelmez: Sadece onun gelecekteki davranışını etkilemeye çalışıyoruzdur. Ben şahsen, birisini yapmaması kendisi için imkansız olan bir şeyi yaptığından dolayı suçlamanın (elbette determinizm benim bunu düşünmemin önceden belirlendiğine işaret etmiş olmasına karşın) anlamlı olduğunu düşünmüyorum.

Eğer determinizm doğruysa yüzleşmemiz gereken problemler vardır. Fakat, belki de o, doğru değildir. Bugün bir çok bilim adamı determinizmin maddenin temel parçacıkları için doğru olmadığına —bir elektronun belirli bir konumda yapabileceği şeyin birden daha fazla olduğuna— inanıyor. Muhtemelen eğer determinizm insan eylemlerinde geçerli değilse, bu da hür irade ve sorumluluğa açık kapı bırakır. İnsan eylemleri veya en azından bu eylemlerin bir kısmı önceden belirlenmiş değilse ne olur? Peki ya, seçim yaptığınız ana kadar çikolatalı keki mi yoksa bir şeftaliyi mi seçeceğiniz açık bir olasılık ise? Bu durumda, siz her ikisini de seçebilirdiniz. Eğer, gerçekte keki seçmiş olsanız bile, bir şeftaliyi de seç*ebilir*diniz.

Ama, hür irade için bu tamamen yeterli mi? "Kekin yerine meyveyi seçebilirdim." dediğinizde kastettiğiniz tam olarak bu mu? —seçimin önceden belirlenmemiş olması mı? Hayır, bundan daha fazla bir şeylere inanıyorsunuz. Yapacağınız şeyi, *onu yaparak,* belirlemiş olduğunuza inanıyorsunuz. O, önceden belirlenmiş değil, ama *hemen şimdi* öylece oluvermiş de değil. *Onu yaptınız* ve tersini de yapabilirdiniz. Fakat, bu ne anlama geliyor?

Bu komik bir sorudur: Onun bir şey *yapmak* anlamına geldiğini hepimiz biliyoruz. Ancak, problem söz konusu eylemin eğer tüm diğer şeylerin yanı sıra, istekleriniz, inançlarınız ve kişiliğinizle önceden belirlenmemişse, her hangi bir açıklama olmadan, sadece öylece oluvermiş bir şey olarak görünmesidir. Bu durumda, o nasıl oluyor da *sizin tarafınızdan yapılan bir şey* oluyor?

Olası bir yanıt bu sorunun bir cevabı bulunmadığı şeklindedir. Hür eylem yalnızca dünyanın temel bir niteliğidir ve bu çözümlenemez. Nedensiz, hemen, şimdi, öylece oluveren bir şey ile nedensiz, hemen, şimdi, *yapılan* bir eylem arasında fark vardır. Bu, açıklayamasak dahi, hepimizin anladığı bir farktır.

Bazı insanlar bu noktada dururlar ve daha öteye gitmezler. Fakat bazıları kekin yerine meyveyi seçebilmiş olabileceğinizin anlamını açıklamak için bizim bu açıklanmamış fikre başvurmamız gerektiğinden kuşku duyarlar. Şu ana kadar görüldü ki, determinizm sorumluluk için büyük bir tehdittir. Fakat, şimdi görülüyor ki, seçimlerimiz önceden belirlenmeseler bile, yine de yapmadığımız bir şeyi ne şekilde yap*abile*ceğimizi anlamak zordur. İki se-

çimden ikisi de önceden mümkün olabilir, ama ben onların meydana gelişini belirlemedikçe, kontrolümün dışındaki nedenlerce belirlenmiş olsaydı olacak olandan daha fazla bir sorumluluğum yoktur. Eğer bir şeyi belirleyecek hiç bir şey yoksa, ben onu nasıl belirleyebilirim?

Bu, determinizm ister doğru ister yanlış olsun, bizim her durumda eylemlerimizden sorumlu olmadığımız şeklinde korku verici bir olasılık doğurur. Eğer determinizm doğruysa, önceki koşullar sorumludur. Eğer determinizm yanlışsa hiç bir şey sorumlu değildir. Bu gerçekten de tatsız bir netice olurdu.

Söylemekte olduğumuz şeyin çoğuna tamamen zıt olan bir başka olası görüş vardır. Şöyle ki: Bazı insanlar, eylemlerimizin sorumluluğunun onların, belirlenmemesini gerektirmesinden ziyade, belirlenmesini gerektirdiğini düşünür. İddia, bir eylemin sizin yaptığınız bir şey olması için sizce belirli türden nedenler tarafından meydana getirilmesi gerektiğidir. Örneğin çikolatalı keki seçtiğinizde, bu, öylece oluveren bir şeyden ziyade çikolatalı keki bir şeftaliyi istediğinizden daha fazla istediğiniz için sizin yapmış olduğunuz bir şeydi. O anda kekle ilgili arzunuz kilo almaktan kaçınma arzunuzdan daha güçlü olduğu için, eyleminiz keki seçmenizle sonuçlandı. Başka eylem örneklerinde psikolojik açıklama daha karmaşık olacaktır, ama daima psikolojik bir açıklama bulunacaktır. —Aksi takdirde eylem sizin eyleminiz olmazdı. Bu açıklama, yaptığınız şeyin, her şeye rağmen, önceden belirlendiğini söylüyor gibidir. Yaptığınız şey, herhangi bir şey tarafından belirlenmeseydi, yaptığınız bir şeyden ziyade, sadece açıklanmamış bir olay, birdenbire oluvermiş bir şey olurdu.

Buna göre, nedensel determinasyonun kendisi özgürlüğü tehdit etmez —sadece belirli bir *tür* neden bunu yapar. Eğer başka biri sizi onu almaya zorladığı için keki almışsanız, o zaman, bu, hür bir seçim olmazdı. Ama hür eylem belirleyici hiç bir neden olmamasını gerektirmez: Bu, nedenin bilinen psikolojik türden bir neden olması gerektiği anlamına gelir.

Kendi adıma bu çözümü kabul edemem. Eğer yaptığım her şeyin benim koşullarım ve psikolojik durumum tarafından belirlendiğini düşünseydim, kendimi kapana girmiş hissederdim. Yine eğer bunun başka herkes için de geçerli olduğunu düşünseydim,

onların bir sürü kuklaya benzediklerini düşünürdüm. Onları eylemlerinden dolayı sorumlu tutmanın bir köpeğe ya da kediye hatta bir asansöre sorumluluk atfetmenizden daha fazla bir anlamı olmazdı.

Öte yandan, eğer seçimlerimiz belirlenmiyorlarsa, onlardan sorumlu olmamızın nasıl bir anlamı olacağını anladığımdan emin değilim. Eğer benimle ilgili hiç bir şey seçimimi belirlemiyorsa, seçimi ben belirliyorum demenin ne anlama geldiği açık değildir. Öyleyse, belki de, bir parça kek yerine bir şeftali seçebileceğinizi düşünmeniz felsefî bir yanılsamadır ve durum ne olursa olsun böyle bir şey doğru olamaz.

Bu sonuçtan kaçınmak için (a) yaptığınızdan başka bir şeyi yapabileceğinizi söylerken neyi kastettiğinizi ve (b) bunun doğru olması için sizin ve dünyanın nasıl olması gerektiğini açıklamak zorundasınızdır.

Doğru ve Yanlış

Bir an için diyelim ki, insanlar ayrılırken kitaplarını kontrol ettiğiniz bir kütüphanede çalışıyorsunuz ve bir arkadaşınız, sizden, almak istediği zor bulunur bir referans kitabını kütüphaneden dışarı çıkarmasına izin vermenizi istedi. Çeşitli sebeplerle kabul etmekte tereddüt edebilirsiniz. Arkadaşınızın yakalanacağından ve bu takdirde hem onun hem de sizin sorun yaşayacağınızdan korkabilirsiniz. Kitabın kendiniz kullanabilmek için kütüphanede kalmasını da isteyebilirsiniz.

Fakat, aynı zamanda, arkadaşınızın teklif ettiği şeyin yanlış olduğunu —onun bunu yapmaması ve sizin de ona yardım etmemeniz gerektiğini— da düşünebilirsiniz. Eğer böyle düşünüyorsanız, bu ne anlama geliyor? ve —eğer varsa tabiî— onu doğru kılan şey nedir?

Onun yanlış olduğunu söylemek, sadece onun kurallara aykırı olduğunu söylemek demek değildir. Yönetimi eleştirmeyi yasaklayan bir yasa gibi yanlış olmayan bir şeyi yasaklayan kötü kurallar var olabilir. Aynı zamanda, otellerde ve lokantalarda ırk ayrımcılığını destekleyen bir yasa gibi yanlış olan bir şeyin yapılmasını gerektirdiği için kötü olan kurallar da olabilir. Yanlış ve doğru düşünceleri kurallara aykırı olan ve olmayan şeyler düşüncelerinden farklıdırlar. Eğer öyle olmasaydı, onlar, eylemlerin değerlendirilmesinde kullanıldıkları gibi kuralların değerlendirilmesinde de kullanılamazlardı.

Eğer arkadaşınızın kitabı çalmasına yardım etmenizin yanlış olduğunu düşünüyorsanız, o zaman ona yardım etme konusunda bir rahatsızlık duyacaksınızdır: Bir arkadaşa yardım etmeyi red-

dederken sıkıntı duysanız bile, bir şekilde yine de ona yardım etmek istemeyeceksiniz. Ona yardım etmeme arzusu nereden geliyor? Bunun motivasyonu ve arkasında yatan neden nedir?

İçinde bir şeylerin yanlış olduğu çeşitli durumlar vardır; ama bu örnekte açıklama yapmanız gerekseydi, muhtemelen bunun kitaba arkadaşınız kadar ihtiyaç duyabilecek ama onu sadece herhangi birisinin ihtiyaç duyduğunda bakabileceği bir yer olan kütüphanenin referans odasında kullanabilecek olan kütüphanedeki diğer kullanıcılara karşı bir haksızlık olacağını söylerdiniz. Ayrıca, arkadaşınızın kitabı almasına izin vermenin bu tür şeylerin kesinlikle olmaması için size para ödeyen işyeri sahibinize ihanet etmek olacağını da düşünebilirsiniz.

Bu düşünceler, kararınızın başkaları üzerindeki etkileriyle ilgilidir —elbette bu etkiler, başkalarının hiç bir zaman ne olup bittiğinin farkına varamayacak olması ihtimali nedeniyle, zorunlu olarak, onların nasıl hissedeceklerine ilişkin etkiler değil, ama kararınızdan dolayı bir şekilde zarar görecek olmalarıyla ilgili etkilerdir. Genelde bir şeyin yanlış olduğu düşüncesi o şeyin sadece onu yapan kişinin üzerindeki değil, ama başka insanların üzerindeki etkisine de bağlıdır. Başkaları bundan hoşlanmayacaktır ve eğer farkına varsalardı buna itiraz ederlerdi.

Varsayalım ki, bütün bunları arkadaşınıza açıklamaya çalışıyorsunuz ve o size şöyle diyor: "Farkına varırsa kütüphane müdürünün bundan hoşlanmayacağını ve büyük olasılıkla kütüphanedeki diğer kullanıcılardán bazılarının kitap kaybolduğu için mutsuz olacaklarını biliyorum, ama kimin umurunda? Ben bu kitabı istiyorum; neden onları düşünmeliyim?

Arkadaşınıza eyleminin yanlış olduğunu gösterecek argümanın, genelde, ona bunu yapmaması için bir neden vermek olduğu varsayılır. Fakat, birisi başka insanlara aldırmıyorsa, genelde yanlış olduğu düşünülen şeylerden birini yapmaktan onu hangi neden alıkoyabilir? O, hangi nedenden dolayı, başkalarını öldürmemeli, incitmemeli onlara yalan söylememeli ve onlardan çalmamalıdır? Eğer birisi bu tür şeyleri yaparak istediği şeyi elde edebiliyorsa, bunları neden yapmamalı? Eğer bunları yapmaması için hiç bir neden yoksa, yaptığı şey hangi anlamda yanlıştır?

Elbette, çoğu insan, bir ölçüde, başkalarını dikkate alır ve önemser. Birisi başkalarını dikkate almıyor ve önemsemiyorsa, çoğumuz onun ahlâk kurallarına bağlı olmadığı sonucuna varırız. Fakat, bundan dolayı bir insanı hiç önemsemeden yalnızca cüzdanını çalmak için öldüren bir kişi otomatik olarak mazur görülmez. Onun başkalarını önemsememesi yaptığını haklı çıkarmaz: Başkalarını önemsemeliydi. Fakat neden başkalarını önemsemesi gerekiyor? Bu soruya cevap vermek için bir çok teşebbüste bulunulmuştur. Cevapların birisi bu kişinin hali hazırda önemsediği başka bir şeyi tespit etmeyi ve daha sonra da ahlâkı ona bağlamayı dener.

Örneğin bazı insanlar bu dünyada berbat suçlardan paçayı yırtabilseniz ve yasalar ya da hemcinsleriniz tarafından cezalandırılmasanız bile, böyle eylemlerin, öldükten sonra sizi cezalandıracak (ve eğer yanlış yapmaya meyledip de bunu yapmazsanız da ödüllendirecek) olan Tanrı tarafından yasaklandığına inanırlar. O nedenle, böyle bir şeyi yapmak menfaatinizeymiş gibi göründüğünde bile, aslında durum bu değildir. Hatta, bazı insanlar ceza tehdidi ya da ödül vaadi ile ahlâki icapları destekleyecek bir Tanrı var olmadığında ahlâkın bir illüzyon olacağına inanırlar: "Eğer Tanrı yoksa, her şey mubahtır."

Bu, ahlâkın dinî temelinin kaba bir versiyonudur. Tanrı'nın emirlerine itaatin motivasyonunun korku değil de sevgi olduğu bir durum ise, ahlâkın dinî temelinin daha cazip bir versiyonudur. Tanrı sizi sever, öyleyse siz de O'nu sevmelisiniz ve O'nu gücendirmemek için emirlerine itaat etmeyi istemelisiniz.

Fakat, dinî motivasyonu nasıl yorumlarsak yorumlayalım, bu tür bir cevaba üç itiraz vardır. İlk olarak, Tanrı'ya inanmayan insanların çoğu, hala, doğru ve yanlış hakkında yargılarda bulunuyorlar ve cüzdanla birlikte yakalanmadan kaçabileceğinden emin olabilse bile, hiç kimsenin, cüzdanı için bir başkasını öldürmemesi gerektiğini düşünüyorlar. İkinci olarak, eğer Tanrı varsa ve yanlış olanı yasaklıyorsa bile, bu, hala, *bir şeyi yanlış kılan* şey değildir. Cinayetin bizatihi kendisi yanlıştır ve bu da (eğer yasaklarsa) Tanrı'nın onu yasaklamasının *nedeni*dir. Tanrı herhangi bir şeyi —sağ çorabınızdan önce sol çorabınızı giymeniz gibi— basitçe onu yasaklayarak yanlış kılamaz. Eğer Tanrı sizi bunu yaptığınız için cezalandıracaksa, onu yapmanız tavsiye edilmez, ama onu yapma-

nız yanlış olmayacaktır. Üçüncü olarak, ceza korkusu ve ödül umudu ve hatta Tanrı sevgisi bile, doğru motivler olarak görünmüyor. Öldürmenin, hilekarlığın ya da çalmanın yanlış olduğunu düşünüyorsanız, böyle şeyleri yapmaktan kendi başınıza gelecek sonuçlardan korktuğunuz ya da yaratıcınızı gücendirmek istemediğiniz için değil, ama bunlar mağdur olan insanlar için kötü şeyler olduklarından dolayı kaçınmalısınız.

Üçüncü itiraz, aynı zamanda, ahlâkın eylemde bulunması gereken kişinin menfaatlerine hitap etme gücüne ilişkin başka açıklamalar için de kullanılabilir. Örneğin, denebilir ki, başkalarına saygılı olmalısınız ki, onlar da size aynı şekilde davransınlar. Bu iyi bir tavsiye olabilir. Fakat o, ancak, yaptığınız şeyin başkalarının size nasıl davranacağını etkileyeceğini düşündüğünüz sürece geçerlidir. Bu, başkaları farkına varmayacaklarsa, doğru şeyi yapmanızın lehinde veya (birisine çarptıktan sonra hızla kaçan bir şoför gibi) kimse görmeden ortadan kaybolup gidebilecekseniz yanlış şeyi yapmanızın aleyhinde olabilecek bir neden değildir.

Ahlâkın temeli olarak başka insanlara yönelik doğrudan bir ilginin yerine geçecek bir şey yoktur. Ahlâkın herkes için geçerli olduğu varsayılır. Ama herkesin başkalarına yönelik böyle bir ilgiye sahip olduğunu varsayabilir miyiz? Kesinlikle hayır: Bazı insanlar son derece bencildir ve hatta bencil olmayanlar bile herkesi değil de, sadece tanıdıkları insanları önemseyebilirler. Öyleyse, herkesin, başka insanlara, hatta tanımadıklarına bile, zarar vermemesini zorunlu kılacak bir nedeni nereden bulacağız? Aslında İngilizce'yi (ya da başka herhangi bir dili) anlayan herhangi birisine verilebilecek türden ve başka insanlara zarar vermenin aleyhinde olan genel bir argüman vardır ki bu, birisinin bencil istekleri herhangi bir şekilde kendisinin başkalarına kötü davranmada ısrar etmesine sebep olacak kadar güçlü olsa bile, yine de onun başka insanları önemsemek için bazı nedenlere sahip olduğunu meydana çıkaracak gibi görünür. Bu, daha önce işitmiş olduğunuzdan emin olduğum bir argümandır ve şunun gibi bir şeydir: "Birisi size bunu yapsaydı, hoşunuza gider miydi?"

Bu argümanın işe yarayacağının nasıl varsayıldığını açıklamak kolay değildir. Diyelim ki, yağmurlu bir günde bir lokantadan çıkarken, başka birisinin şemsiyesini gizlice yürütmek üzeresiniz ve birisi size şöyle diyor: "Birisi size bunu yapsaydı, hoşunuza gider

miydi?" Neden bunun sizi duraksatacağı veya kendinizi suçlu hissettireceği varsayılıyor?

Genelde bu soruya verilecek ilk cevabın "Bundan hiç de hoşlanmazdım!" olduğu varsayılır. Ama ya gelecek adım? Şöyle dediğinizi varsayalım: "Eğer birisi bunu bana yapsaydı bundan hiç hoşlanmazdım. Ama şanslıyım ki, hiç kimse bunu bana yapmıyor. Bunu, ben başkasına yapıyorum ve bu hiç de umurum da değil!"

Bu cevap sorunun altında yatan amacı göz ardı etmektedir. Birisi yağmurlu bir günde şemsiyenizi çalarsa bunun hoşunuza gidip gitmeyeceği sorulduğunda aslında sizin o anki hisleriniz üzerinde düşüneceğiniz varsayılmaktadır. Bu ise, "Bundan hoşlanmazdım."dan daha fazlasını içerir —aynen ayağınızı bir kayaya vurduğunuzda bundan hoşlanmadığınız gibi. Eğer birisi şemsiyenizi çalarsa, bundan dolayı kızarsınız. Sadece şemsiyenin kaybolmasıyla ilgili değil, şemsiye hırsızıyla da ilgili hisleriniz olur. Şöyle düşünürsünüz: "O, zar zor kazandığım parayla satın aldığım ve hava raporunu okuduktan sonra öngörüde bulunarak yanımda getirdiğim şemsiyemi alma küstahlığını nereden buluyor? Neden kendi şemsiyesini getirmedi"? vesaire.

Kendi menfaatlerimiz başkalarının saygısız davranışlarıyla tehdit edildiğinde, çoğumuz, başkalarına karşı daha saygılı olmak için bir nedeni olanların kıymetini daha kolay anlarız. Size zarar verildiğinde büyük olasılıkla diğer insanların bunu önemsemesi gerektiği hissine sahipsinizdir: Bunun onların endişesi olmadığını ve size zarar vermekten kaçınmaları için nedenleri bulunmadığını düşünmezsiniz. İşte, "Hoşunuza gider miydi?" argümanının ortaya çıkacağını varsaydığı his budur.

Çünkü, bir başkası sizin şu an ona yapmakta olduğunuzu size yapsaydı buna kızacağınızı kabul ederseniz, onun bunu size yapmamak için bir nedeni olacağını düşündüğünüzü de kabul ediyorsunuzdur. Ve eğer bunu kabul ediyorsanız, bu nedenin ne olduğu üzerinde düşünmeniz gerekir. O, dünyadaki bütün insanlar içinde sadece size zarar veriyor olamaz. Onun başka herhangi birinin değil de, sadece sizin şemsiyenizi çalmaması için özel bir neden yoktur. Sizinle ilgili özel hiç bir şey yoktur. Söz konusu neden —bu neden her ne olursa olsun—, bu şahsın hem size hem başka birisine zarar vermemesini sağlayan bir nedendir. Bu neden, aynı za-

manda, benzer bir durumda başka herhangi birisinin de yine size ya da başka birisine zarar vermesini önleyen bir nedendir.

Ama, bu neden, herhangi birisinin başka herhangi birisine bu şekilde zarar vermemesini gerektiren bir neden ise, o zaman o, (burada *herhangi birisi herkes* anlamına geldiği için) sizin de başkasına bu şekilde zarar vermemenizi gerektiren bir nedendir. Öyleyse, o, şu an bir başkasının şemsiyesini çalmamayı gerektiren bir nedendir.

Bu basit bir tutarlılık meselesidir. Bir defa benzer durumlarda bir başkasının size zarar vermemesi için bir nedeni olduğunu kabul ederseniz, ve yine onun sahip olacağı nedenin oldukça genel olduğunu ve sadece sizin ya da onun için geçerli olmadığını kabul edecek olursanız, o zaman tutarlı olmak için aynı nedenlerin şimdi sizin için de geçerli olduğunu kabul etmeniz gerekir. Şemsiyeyi çalmamalısınız ve eğer bunu yaptıysanız da kendinizi suçlu hissetmelisiniz.

Eğer bir insan, kendisine "Birisi size bunu yapsaydı, hoşunuza gider miydi?" diye sorulduğunda "Ona hiç kızmazdım. Eğer birisi yağmurlu bir günde şemsiyemi çalarsa bundan hoşlanmazdım, ama onun bu konuda benim hislerimi dikkate almasını gerektirecek herhangi bir neden var olduğunu da düşünmezdim." şeklinde bir cevap verirse, bu argümandan kurtulabilir. Ama kaç insan dürüstçe bu cevabı verebilir? Sanırım, çoğu insan, çılgın olmadıkları sürece, kendi menfaatlerinin ve zararlarının sadece kendileri için değil, aynı zamanda, diğer insanlara onları önemsemeleri için bir neden verecek şekilde, başkaları için de önemli olduğunu düşünür. Hepimiz acı çektiğimizde bunun sadece bizim için kötü olmadığını, ama aynı zamanda nihai olarak da kötü olduğunu düşünürüz.

Ahlâkın temeli, bazı insanlar (ya da hayvanlar) için iyi ya da zararlı olanın sadece onların bakış açılarından değil, ama her düşünen insanın anlayabileceği daha genel bir bakış açısından iyi ya da kötü olduğu inancıdır. Bu demektir ki, her insanın ne yapacağına karar verirken sadece kendi menfaatlerini değil, başkalarının menfaatlerini de dikkate almasını gerektiren bir nedeni vardır. O, sadece bir kısım insanlara —ailesine arkadaşlarına, özel olarak önemsediği insanlara— saygı duyuyorsa bu yeterli değildir. Elbette,

o, belirli insanları ve aynı zamanda da kendisini daha fazla önemseyecektir; fakat aynı zamanda yaptığı şeyin herkesin iyiliğine ya da zararına olan etkisini dikkate almasını gerektiren nedenlere de sahiptir. Eğer çoğumuza benziyor ise, düşündüğü şey başkalarının, arkadaşları olmasalar bile, onu önemsemeleri gerektiğidir.

Eğer bu doğruysa bile, o, sadece ahlâkın kaynağıyla ilgili basit bir çerçevedir. O, bize, başkalarının menfaatlerini nasıl dikkate almamız gerektiğini ya da bize yakın olan belirli insanların ve kendimizin menfaatleriyle başkalarının menfaatleri çatıştığında ne yapacağımızı söylemez. Hatta, o, bize, kendi vatandaşlarımızla karşılaştırıldığında başka ülkelerde yaşayan insanları ne kadar önemsememiz gerektiğini de söylemez. Genelde ahlâkı kabul edenler arasında özellikle neyin doğru neyin yanlış olduğu hakkında bir çok anlaşmazlık vardır.

Örneğin, her insanı kendinizi önemsediğiniz kadar önemsemeli misiniz? Bir başka deyişle, komşunuzu (hatta o, gerçek anlamda sizin komşunuz olmadığında bile) kendinizi sevdiğiniz kadar sevmeli misiniz? Her sinemaya gidişinizde bilet ücretinin onu bir başkasına verirseniz mi yoksa açlığın azaltılması için bağışlarsanız mı daha fazla mutluluğa yol açacağını kendinize sormalı mısınız?

Çok az insan bu kadar özgecidir. Eğer birisi, başkaları ile kendi arasında çıkar gözetmeyen tarafsız biriyse, büyük olasılıkla aynı zamanda *başka insanlar arasında da* çıkar gözetmeyen tarafsız biri olması gerektiği fikrindedir. Bu da, arkadaşları ve akrabalarını yabancılardan daha fazla önemsemesine engel olur. Onun kendisine yakın olan belli insanlarla ilgili özel duyguları olabilir, ama — örneğin, eğer sıkıntıdan kurtarmak için bir arkadaşa ya da bir yabancıya yardım etme arasında veya çocuklarını sinemaya götürmek ile bilet parasını açlığı önlemek için bağışlamak arasında bir seçim yapmak zorunda kalırsa— tam tarafsızlık onlara *iltimasta bulunmayacağı* demektir.

Öyle görünüyor ki, bir çok insandan bu derece bir tarafsızlık talep etmek onlardan çok fazla bir şey istemektir: Bu talebi karşılayan birisi müthiş bir aziz olurdu. Fakat, "Ne kadar tarafsız olmaya çalışmalıyız?" sorusu ahlâkî düşüncede önemli bir sorudur. Siz özel bir kişisiniz, ama dışarıdan baktığınızda sadece başka kişiler arasında bir kişi olduğunuzu ve onlardan daha önemli olmadığı-

nızı da kabul edebilirsiniz. Bu bakış açısı sizi ne kadar etkilemelidir? Kendinize dışarıdan baktığınızda, kendinizi başka herhangi bir kimseden daha fazla önemsemediğiniz içindir ki dışarıdan bakış açısına bir şekilde önem vermektesiniz. —Aksi takdirde başka insanların size yaptıklarını önemsemek için bir nedenleri olduğunu düşünmezdiniz. Fakat, kendinize dışarıdan baktığınızda, —bu durumda kendinizi herhangi birisinden daha fazla önemsediğiniz için— içeriden baktığınızda önem verdiğiniz kadar önem vermezsiniz.

Açık olmayan sadece ne kadar tarafsız olmamız gerektiği değil, neyin bu sorunun cevabını doğru bir cevap kılacağı da açık değil. Herkes için, kişisel olarak önemsediği şey ile tarafsız olarak önem verdiği şey arasındaki dengeyi bulacak tek bir doğru yol var mıdır? Yoksa cevap farklı motivlerine bağlı olarak kişiden kişiye değişecek midir?

Bu, bizi bir diğer büyük meseleye götürüyor: Doğru ve yanlış herkes için aynı mıdır?

Çoğu zaman ahlâkın evrensel olduğu düşünülür. Bir şey yanlışsa onun herkes için yanlış olduğu varsayılır. Örneğin cüzdanını çalmak istediğinizden dolayı birisini öldürmek yanlışsa, bu kişiyi ister önemseyin ister önemsemeyin onu öldürmek yanlıştır. Ama bir şeyin yanlış olmasının onu yapmaya engel olan bir neden olduğu varsayılıyorsa, ve sizin bir şeyleri yapma nedenleriniz motivasyonlarınıza bağlı ise, ve insanların motivasyonları çok farklı bir şekilde değişebiliyorsa, o zaman, görünen o ki, herkes için bir tek doğru ve yanlış olmayacaktır. Bir tek doğru ve yanlış var olmayacaktır; çünkü eğer insanların temel motivasyonları birbirinden farklı ise, herkesin izlemek için bir nedene sahip olduğu temel bir davranış standardı bulunmayacaktır.

Bu problemi çözmenin üç yolu var; ama hiç birisi de tatmin edici değildir.

Öncelikle, diyebiliriz ki, aynı şeyler herkes için doğru ve yanlıştır; ama herkesin doğru olanı yapmasını ve yanlış olandan kaçınmasını sağlayacak bir nedeni yoktur: Sadece doğru tarzda ahlâki motivasyonları olan insanlar doğru olanı doğru olduğundan dolayı yapmak için bir nedene sahiptir. Bu, ahlâkı evrensel kılar; ama bunu ahlâkın gücünü zayıflatma pahasına yapar. Birisinin cinayet

işlemesinin yanlış olacağını; fakat bunu yapmamak için bir nedeni bulunmadığını söylemenin ne anlama geldiği açık değildir.

İkinci olarak, herkesin doğru olanı yapmak ve yanlış olandan kaçınmak için bir nedeni olduğunu ama bu nedenlerin kişinin aktüel motivasyonlarına bağlı olmadığını söyleyebiliriz. Bu nedenler, daha ziyade, motivasyonlarımızın doğru motivasyonlar olmadığı durumlarda motivasyonlarımızı değiştirecek olan nedenlerdir. Şimdi, bu, ahlâkı eylemin nedenlerine bağlar, fakat herkesin aktüel olarak sahip olduğu motivasyonlara tabi olmayan bu evrensel nedenlerin ne olduğunu açıklamaz. Bir katilin, motivasyonlarından ya da arzularından hiç biri ona böyle bir neden vermemesine karşın, yine de, onun cinayet işlememesini gerektiren bir nedene sahip olduğunu söylemenin anlamı nedir?

Üçüncü olarak, ahlâkın evrensel olmadığını ve bir kişinin ahlâkî açıdan yapması gereken şeyi ancak genellikle başka insanları bilfiil ne kadar önemsediğine dayanan özel bir tür nedene sahip olduğu kadarıyla yapacağını söyleyebiliriz. Eğer onun güçlü ahlâkî motivasyonları varsa, onlar güçlü nedenler ve güçlü ahlâkî gereklilikler ortaya koyacaktır. Eğer ahlâki motivasyonları zayıfsa ya da hiç yoksa onunla ilgili ahlâkî gereklilikleri de benzer şekilde ya zayıf olacak ya da hiç var olmayacaktır. Bu, psikolojik açıdan gerçekçi gibi görünebilir, fakat böyle bir şey aynı ahlâk kurallarının sadece iyi insanlar için değil de herkes için geçerli olduğu fikrine zıttır.

Ahlâkî gerekliliklerin evrensel olup olmadığı sorusu sadece farklı bireylerin motivasyonlarını birbirleriyle karşılaştırdığımızda değil, fakat aynı zamanda farklı zamanlarda ve farklı toplumlarda kabul edilmiş olan ahlâk standartlarını birbirleriyle karşılaştırdığımızda da ortaya çıkar. Büyük olasılıkla bugün yanlış olduğunu düşündüğünüz kölelik, marabalık, insan kurban etmek, ırk ayrımcılığı, dinî ve politik özgürlüğün reddi, soya dayalı kast sistemleri gibi bir çok şey, geçmişte büyük kitlelerce ahlâkî açıdan doğru olarak kabul edilmişti. Yine, büyük olasılıkla, şu an doğru olduğunu düşündüğünüz bazı şeyler gelecekteki toplumlarda yanlış şeyler olarak düşünülecektir. Ne olduğundan emin olamasak bile, yine de tüm bunlara ilişkin bir tek hakikat bulunduğuna inanmak mı, yoksa doğru ve yanlışın belirli bir zaman, yer ve sosyal tecrübeye bağlı olduğuna inanmak mı daha makuldür?

Doğru ve yanlışın kesinlikle koşullara bağlı olduğu bir durum var. Genellikle ödünç aldığınız bir bıçak sizden geri istenirse onu sahibine geri vermek doğru bir davranıştır. Ama, eğer o anda bıçağın sahibi çıldırmışsa ve bıçağı birini öldürmek için geri istiyorsa bu durumda, bıçağı ona vermemelisiniz. Böyle bir şey, temel seviyede ahlâkın göreceli olduğu anlamına gelmez; o nedenle de sözünü ettiğim türden bir görecelik sayılmaz. O, sadece, aynı temel ahlâk ilkelerinin farklı koşullarda farklı eylemleri gerektirdiği anlamına gelir.

Bazı insanların inandığı daha derin türden bir görecelik, —öldürmenin ne zaman doğru olduğu ne zaman olmadığı ya da başkaları için hangi fedakarlıklarda bulunmak gerektiği gibi— doğru ve yanlış olanla ilgili en temel standartların tamamen içinde yaşadığımız toplumda genel kabul gören standartlara bağlı olduğu anlamına gelir.

Aslında, kendi toplumunuzda kabul gören standartları eleştirmek ve onların ahlâken yanlış olduğunu söylemek daima mümkün göründüğü için buna inanmak bana çok zor geliyor. Fakat, eğer benim fikrimi kabul ederseniz, bu, insanların çoğunluğunun doğru ve yanlış konusunda ne düşündüğünün tersine, *gerçekten* doğru ve yanlış olanın ne olduğu hakkında bir fikir, daha objektif bir standart talep ediyorsunuz demektir. Bunun ne olduğunu söylemek, oldukça zor; fakat o, toplumun söylediklerini körü körüne izleyen insanlar olmadığımız sürece, hepimizin anlayacağı bir fikirdir.

Ahlâkın içeriğiyle ilgili bir çok felsefî problem vardır: Örneğin, "Başkalarına yönelik ahlâki bir ilgi ya da saygı kendini nasıl ifade etmelidir?, Başkalarına istediklerini elde etmeleri konusunda yardım mı etmeliyiz, yoksa esas olarak onlara zarar vermekten ve onları engellemekten mi kaçınmalıyız?, Nasıl ve ne kadar tarafsız olmalıyız?" Buradaki ilgim genelde ahlâkın temeliyle —ahlâkın ne kadar evrensel ve objektif olduğuyla— ilgili olduğundan dolayı bu soruların çoğuyla ilgilenmeyeceğim.

Burada, ahlâk kavramının bütününe yönelik bir itirazı cevaplamalıyım. Şu ana kadar herhangi birinin herhangi bir şeyi yapmasının tek nedeninin onu yapmanın kendisini iyi, yapmamanın ise kötü hissettireceği olduğunun söylendiğini duymuşsunuzdur. E-

ğer gerçekten kendi rahatımızı düşünerek motive olmuşsak, ahlâkın başkalarını düşünmemizi sağlamaya çalışması boşunadır. Bu görüşe göre, bir kişinin başkalarının iyiliği için kendi menfaatinden vazgeçiyor göründüğü ahlâkî bir davranış bile gerçekte kişinin kendi menfaatiyle motive edilmiştir: Kişi, doğru şeyi yapmazsa hissedeceği suçluluk duygusundan kaçınmak ya da doğru şeyi yaparsa elde edeceği kendini tebrik etme heyecanını tecrübe etmek istemektedir. Fakat, bu tür duyguları olmayanlar için ahlâklı olmayı gerektiren bir motivasyon yoktur.

Şu halde, insanların yapmaları gerektiğini düşündükleri şeyi yaptıklarında çoğu zaman kendilerini iyi hissedecekleri doğrudur: Benzer şekilde yanlış olduğunu düşündükleri şeyi yaparlarsa da çoğu zaman kendilerini kötü hissederler. Ama, bu, söz konusu duyguların onların eylemlerinin motivasyonu olduğu anlamına gelmez. Bir çok durumda duygular, aynı zamanda eylemi de doğuran motivasyonlardan kaynaklanabilir. Doğru şeyi yapmak için, onu yapmanın kendinizi iyi hissettireceğinin dışında, bir takım başka nedenler olduğunu düşünmedikçe doğru şeyi yaptığınız için kendinizi iyi hissetmezsiniz.

Yine, yanlış şeyi yapma konusunda da, onu yapmanın kendinizi suçlu hissettireceğinin dışında, onu yapmamak için bir takım başka nedenler olduğunu düşünmedikçe de yanlış şeyi yaptığınız için kendinizi suçlu hissetmezsiniz: Eylemden suçluluk duymak için onu doğru kılan bir şeyler olmalıdır. İşlerin olması gereken şekli en azından budur. Bazı insanların yapılan bir şeyin yanlış olduğunu düşünmelerine yol açacak bir neden bulunmadığında bile, kimi zaman irrasyonel bir suçluluk hissine kapıldıkları doğrudur —fakat ahlâkın varsayılan işleyiş şekli bu değildir.

Bir anlamda, insanlar yapmak istedikleri şeyi yaparlar. Ama bir şeyler yapmak istemelerinin motivasyonları ve nedenleri birbirinden önemli ölçüde farklıdırlar. Birisine, sadece, elinde kafama doğrultulmuş bir tabanca olduğundan ve eğer cüzdanımı vermezsem beni öldürmekle tehdit ettiğinden dolayı cüzdanımı vermek *isteyebilirim*. Yine, sadece kendimi iyi hissettireceğinden dolayı değil, ama onun yaşamının da benimki kadar önemli olduğunu ve eğer ben onun yerinde olsaydım onun beni kurtarmak için bir nedene sahip olacağı gibi benim de onun yaşamını kurtarmak için

bir nedenim olduğunu kabul ettiğimden dolayı, boğulan bir yabancıyı kurtarmak için buz gibi bir nehre atlamayı isteyebilirim.

Ahlâk argümanı hepimizde olduğu varsayılan tarafsız, çıkar gözetmeyen bir motivasyon potansiyelini harekete geçirmeyi dener. Fakat, maalesef o çok derine gömülmüş olabilir ve kimi durumlarda hiç ortada gözükmeyebilir. O, herhangi bir durumda, davranışımızı kontrol etme bakımından hem güçlü bencil motivasyonlarla hem de çok fazla bencil olmayan başka kişisel motivasyonlarla mücadele etmek zorundadır. Ahlâkı temellendirmenin güçlüğü insan davranışının sadece bir tane değil, ama bir çok motivasyonu olmasından gelir.

Adalet

Bazı insanların zengin, bazılarının ise fakir doğması adil midir? Eğer adil değilse, bununla ilgili bir şeyler yapılmalı mıdır?

Dünya —ülkelerin içinde ya da ülkeler arasında görülen— eşitsizliklerle doludur. Bazı çocuklar, konforlu, rahat evlerde doğarlar ve iyi beslenip, iyi eğitim alarak yetişirler. Diğerleri fakir doğarlar, yeterince beslenmezler ve asla ciddi bir eğitim ya da tıbbî bakım almazlar. Açıkçası, bu bir şans meselesidir: İçinde doğduğumuz sosyal ya da ekonomik sınıf veya ülkeden sorumlu değiliz.

Buradaki soru şudur: İnsanların kendi hataları olmayan ve onlardan dolayı sıkıntı çektikleri eşitsizlikler ne kadar kötüdürler? Hükümetler güçlerini mağdurlarının sorumlu olmadığı bu türden eşitsizlikleri azaltmaya çalışmak için kullanmalı mıdırlar?

Bazı eşitsizlikler kasten zorla dayatılmıştır. Örneğin ırk ayrımcılığı bir ırktan olan insanları başka ırktan olan insanlar için yasaklanmamış olan işlerden, ev sahibi olmaktan ve eğitim almaktan mahrum ediyor. Ya da kadınlar işlerinden çıkarılıyor veya yalnızca erkeklere tanınan ayrıcalıklar onlardan esirgenebiliyor. Bu, sadece bir kötü şans meselesi değildir. Irk ve cinsiyet ayrımcılığı açıkça adil olmayan şeylerdir: Bunlar insanların temel refahını etkilemesine izin verilmemesi gereken faktörlerin neden olduğu eşitsizlik örnekleridir. Adalet, fırsatların nitelikli olanlara açık olmasını gerektirir ve hükümet böyle bir fırsat eşitliğini güçlendirmeye çalıştığında, bu, açıkça iyi bir şeydir.

Ancak ırkçı ya da cinsiyetçi ayırımcılığın dışında, olayların günlük akışı içinde ortaya çıkan eşitsizlikler hakkında ne söylemek gerektiğini bilmek daha zordur. Çünkü, eğer fırsat eşitliği varsa bi-

le, ve herhangi nitelikli birisi ırk, din, cinsiyet ya da etnik kimliğine bakılmaksızın bir üniversiteye gidebilir, bir iş sahibi olabilir veya bir ev satın alabilir ya da bir iş için rekabet edebilirse bile, yine de hala bir çok eşitsizlik var olacaktır.

Daha iyi koşullara sahip olmuş olan insanlar, genellikle, daha iyi eğitim almış, daha fazla kaynaklara sahip olmuş olacaklar ve dolayısıyla iyi işler için rekabet edebilecek daha iyi bir konumda bulunacaklardır. Bir fırsat eşitliği sisteminde bile, kimi insanlar başlangıçta belli bir avantaja sahip olacak ve sonunda da doğal yetenekleri aynı olan başka insanlardan daha kazançlı çıkacaklardır.

Sadece bu değil, doğal yeteneklerdeki farklar da rekabetçi bir sistemde sonuçtaki kazançlar bakımından büyük farklar oluşturacaktır. Yeteneklerine yüksek talep olanlar herhangi bir özel yetenek ya da hünerleri olmayanlardan daha fazla kazanabileceklerdir. Bu farklar da kısmen bir şans meselesidir. İnsanlar yeteneklerini kullanmak ve geliştirmek zorunda olmalarına karşın, gösterdikleri çabanın miktarı çoğu insanın Merly Streep gibi hareket etmesini ya da Picasso gibi resim yapmasını veya Henry Ford gibi otomobil üretmesini sağlamayacaktır. Benzer şeyler daha az başarılar için de geçerlidir. Hem doğal yetenek hem aile hem de sınıfsal geçmişi bakımından şanslı olmak rekabetçi bir toplumda kişinin gelirini ve konumunu belirleme bakımından önemli faktörlerdir. Eşit fırsat hep eşit sonuçlar doğurmaz.

Bu eşitsizlikler, ırk ve cinsiyet ayrımcılığı sonunda ortaya çıkan eşitsizliklerden farklı olarak, kendileri yanlış olarak görünmeyen eylemler ve tercihlerle ortaya çıkarlar. İnsanlar çocuklarını yetiştirmeye ve onlara iyi bir eğitim vermeye çalışırlar, ve bazılarının bu amaç doğrultusunda kullanmak için başkalarından daha fazla parası vardır. İnsanlar istedikleri ürünler, hizmetler ve işler için ücret öderler. Bazı iş sahipleri ya da imalatçılar, sundukları iş ya da ürüne daha fazla talep olduğundan dolayı diğerlerinden daha zengin olurlar. Her tür iş yeri ve organizasyon, işi iyi yapacak işçiler çalıştırmaya çalışır ve az rastlanır hünerleri olanlara daha fazla ücret öder. Eğer birincisinin maharetli bir aşçısı olduğu ikincisinin ise olmadığından dolayı lokantanın biri müşteri dolu ve diğeri de boş ise, birinci lokantayı seçen ve ikinciye gitmeyen müşteriler seçimlerinin ikinci lokantanın sahibi, çalışanları ve onların aileleri

üzerinde olumsuz bir sonucu olmuş olsa bile, yanlış bir şey yapmış sayılmazlar.

Bu sonuçlar bazı insanları oldukça kötü bir duruma düşürdüğünde son derece rahatsız edicidirler. Bazı ülkelerde nüfusun büyük bir bölümü nesilden nesile fakirlik içinde yaşar. Fakat, Birleşik Devletler gibi refah içindeki bir ülkede bile, bir çok insan eğitime ve ekonomiye dayalı dezavantajlardan dolayı yaşama iki darbeyle başlar. Kimileri bu dezavantajların hakkından gelebilirler, ama bu daha yüksek bir başlangıç noktasından yola çıkıp da iyi bir şey elde etmekten çok daha zordur.

Hepsinin en rahatsız edicisi ise, refah, sağlık, eğitim ve gelişme bakımından zengin ve fakir ülkeler arasında varolan aşırı eşitsizliktir. Dünyadaki pek çok insanın bugüne kadar, ekonomik açıdan, Avrupa, Japonya ya da Amerika Birleşik Devletleri'ndeki en fakir insan kadar rahat etme şansı olmamıştır. İyi ve kötü şans bakımından ortaya çıkan bu büyük farklılıklar kesinlikle adil görünmüyorlar; ama, eğer bunlarla ilgili herhangi bir şey yapılması gerekiyorsa, bu yapılması gereken nedir?

Hem eşitsizliğin kendisi üzerinde hem de eşitsizlikten kurtulma veya eşitsizliği azaltma üzerinde düşünmemiz gerekir. Eşitsizliklerin kendileriyle ilgili temel soru şudur: Eşitsizliğin hangi türden nedenleri yanlış nedenlerdir? Eşitsizlikleri azaltmayla ilgili temel soru ise şudur: Eşitsizliği ortadan kaldıracak hangi yöntemler doğru yöntemlerdir?

Kasten yapılmış ırk ya da cinsiyet ayrımcılığı vakalarında cevaplar kolaydır. Burada, eşitsizliğin nedeni yanlıştır; çünkü ayrımcı yanlış bir şey yapmaktadır. Eşitsizliği gidermek için basitçe ayrımcılık yapan kişiyi bunu yapmaktan alıkoymak yeterli olur. Eğer bir ev sahibi evini siyahlara kiralamayı reddediyorsa, böyle bir ev sahibi aleyhine dava açılmalıdır.

Fakat, başka vakalarda sorular daha zordur. Problem, yanlış bir şey olarak görünen eşitsizliklerin yanlış herhangi bir şey yapan insanlarla ilgili olmayan nedenlerden kaynaklanabilmesidir. Başkalarından çok daha fakir doğan insanların kendi hataları olmayan bir şeyden dolayı sıkıntı çekmeleri adil görünmüyor. Ama, bir yandan bazı insanlar para kazanmada başkalarından daha başarılı olduklarından ve çocuklarına ellerinden geldiği kadar fazla yar-

dım etmeye çalıştıklarından, öte yandan da insanların genelde refah ve pozisyonları giderek çoğalan ve nesilden nesile aktarılan kendi ekonomik ve sosyal sınıflarının üyeleriyle evlenme eğiliminde bulunmalarından dolayı bu tür eşitsizlikler hep vardır. İş kararları, mal mülk edinme, evlilikler, miraslar, çocuklar için harcanan çabalar ve onları okutmak için gösterilen gayretler gibi eylemler kendi başlarına yanlış bir şey olarak görünmüyor. Yanlış olan bir şey varsa eğer, bu, sadece sonuçtur; yani bazı insanların yaşama hak etmedikleri dezavantajlarla başlıyor olmasıdır.

Bu tür bir kötü şansa adil olmadığı için itiraz edersek, bu itiraz, insanların kendi hatalarından dolayı değil de, sadece içinde doğdukları sosyo-ekonomik sistemin normal işleyişinin sonucu olarak ortaya çıkan dezavantajlardan acı çektiklerinden dolayı yapılmalıdır. Ayrıca, bazılarımız, fiziksel açıdan engelli doğmuş olmak gibi bir kişinin kendi hatasından kaynaklanmayan bütün kötü şansların mümkün oldukça telafi edilmesi gerektiğine de inanır. Fakat, izninizle bu tartışmada böyle vakaları göz ardı edeceğim. Burada toplumun ve ekonominin özellikle de rekabetçi bir ekonominin işleyişinden kaynaklanan hak edilmemiş eşitsizlikler üzerinde yoğunlaşmak istiyorum.

Bu hak edilmemiş eşitsizliklerin iki ana kaynağı, daha önce söylediğim gibi, insanların içinde doğdukları sosyo-ekonomik sınıflar arasındaki farklar ile insanların istenen işlerle ilgili doğal yetenekleri veya hünerleri arasındaki farklardır. Bu şekilde ortaya çıkan eşitsizliklerde yanlış bir şeyler olduğunu düşünmeyebilirsiniz. Fakat, eğer burada yanlış bir şeyler olduğunu ve bir toplumun bu eşitsizlikleri kaldırmaya çalışması gerektiğini düşünüyorsanız, o zaman ya eşitsizliğe yol açan nedenlerin kendilerine ya da doğrudan eşit olmayan sonuçlara müdahale edecek bir çözüm önermeniz gerekir.

Şimdi, gördüğümüz gibi, nedenlerin kendileri bir çok insanın zamanlarını ve paralarını nasıl harcayacakları, yaşamlarını nasıl yönlendirecekleri konusundaki göreli olarak masum tercihlerini içermektedir. Hangi ürünleri satın alacakları, çocuklarına nasıl yardım edecekleri ya da çalışanlarına ne kadar ücret ödeyecekleri konusunda insanlara müdahale etmek birileri banka soymak veya siyahlara ya da kadınlara karşı ayrımcılık yapmak istediğinde onlara müdahale etmekten oldukça farklıdır. Bireylere, ekonomik ya-

şamları açısından, daha dolaylı bir müdahale onlardan vergi almak, özellikle de kazançlarından, miraslarından ve zenginlerden fakirlerden daha fazla vergi alabilmek için düzenlenebilen bir şeyden yani tüketim üzerinden vergi almaktır. Bu, bir hükümetin — insanların paralarının hepsini kendi mülkiyetlerinde tutmalarına müsaade etmeyerek— nesiller boyunca refah bakımından ortaya çıkmış olan büyük eşitsizliklerin daha fazla artmasını engellemek için başvurabileceği bir yoldur.

Bununla birlikte, daha önemlisi ekonomik açıdan çocuklarını destekleyemeyen ailelerin çocuklarını desteklemek ve onlara yoksun oldukları eğitim avantajlarından bir kısmını sağlamak için vergiler vasıtasıyla elde edilen kamu kaynaklarını kullanmaktır. Kamuya ait sosyal refah programları, bunu, sağlık sigortası, yiyecek, barınma ve eğitimle ilgili belli başlı mali destekler sağlamak için vergi gelirlerini kullanarak yapmaya çalışırlar. Bu, doğrudan, sosyo-ekonomik sınıf farklarından doğan eşitsizlikleri ortadan kaldırmayı hedef alır.

Yeteneklerdeki farklılıklardan doğan eşitsizliklere gelince, kişinin, rekabetçi ekonomiyi feshetmeden, bu nedenleri ortadan kaldırmak için yapabileceği çok fazla bir şey yoktur. Yapılacak bir takım işler için insanları kiralama konusunda, insanlar arasında işleri, firmalar arasında da müşterileri kapma noktasında bir rekabet var olduğu sürece, bazı insanlar başkalarından daha fazla para kazanacaktır. Tek alternatif herkese aşağı yukarı aynı ücretin ödendiği ve insanların işlerine bir tür merkezî otorite tarafından atandığı, merkezî olarak idare edilen bir ekonomi olurdu. Bu sistem denenmesine karşın, onun hem özgürlük hem de etkinlik bakımından yüksek maliyetleri —başkaları farklı düşünse de, benim kanaatime göre, kabul edebilmek için oldukça yüksek maliyetleri— olmuştur.

Eğer birisi, rekabetçi ekonomiyi ortadan kaldırmadan farklı yeteneklerden doğan eşitsizlikleri azaltmak istiyorsa, bu eşitsizliklerin kendilerini hedef alması zorunlu olacaktır. Bu, yüksek gelirlerden yüksek vergi tahsil etmek ve herkese ya da en azından düşük gelirli insanlara bedava kamu hizmeti sağlamak suretiyle yapılabilir. Yine bu, para kazanma gücü çok düşük olanlara bir tür "negatif gelir vergisi" şeklinde nakit ödemeleri de kapsayabilir. Bu programların hiç birisi hak edilmemiş eşitsizlikleri tamamen orta-

dan kaldırmayacağı gibi, herhangi bir vergilendirme sisteminin, ekonomi üzerinde işçileri ve fakirleri de kapsayacak şekilde, önceden tahmin etmenin oldukça zor olabileceği başka etkileri de olacaktır; bundan dolayı bir çözüm üretme meselesi her zaman karmaşık ve zor bir meseledir.

Fakat konuyu felsefi açıdan ele alıp üzerinde yoğunlaşılacak olursa, görülür ki, sınıf geçmişi ve doğal yetenekler nedeniyle ortaya çıkan farklardan doğan hak edilmemiş eşitsizlikleri azaltmak için gerek duyulan tedbirler vergilendirme vasıtasıyla insanların ekonomik faaliyetlerine müdahale etmeyi içerecektir: Hükümet bazı insanlardan para alır ve bunu başka insanlara yardım etmek için kullanır. Ama bu, vergilendirmenin yegane ve hatta temel kullanımı bile değildir. Çoğu vergiler fakirlerden daha çok, iyi durumda olan insanların yararlanacağı şeylere harcanırlar. Oysa, "yeniden tevzi edici" vergilendirme denilen ve problemimizle ilgili olan önemli bir vergilendirme türü bulunmaktadır. Bu tür bir vergilendirme, hükümet gücünün insanlara sadece hırsızlık ya da ayrımcılık gibi haddi zatında yanlış bir şey yaptıklarından dolayı değil, ama aynı zamanda adil görünmeyen bir sonuca katkıda bulunduklarından dolayı da müdahale etmek için kullanılmasını içerir.

Yeniden tevzi edici vergilendirmenin doğru olmadığını düşünenler vardır; çünkü, onlara göre insanlar yanlış bir şey yapmadıkça, tüm bu eşitsizlikleri üreten ekonomik etkileşimler yanlış olmadıkça ve insanlar tamamen masum olduklarında hükümet insanlara müdahale etmemelidir. Ayrıca, onlar bunların sonucunda ortaya çıkan eşitsizliklerin kendilerinde yanlış bir şeyler olmadığını da düşünebilirler. Onlara göre, bu eşitsizlikler hak edilmemiş ve mağdurların hatasından kaynaklanmamış olmalarına karşın, toplum onları düzeltmekle yükümlü değildir. Onlar diyecekler ki, yaşam tam olarak budur: Bazı insanlar diğerlerinden daha talihlidir. Bu konuda herhangi bir şey yapmak zorunda olduğumuz yegane an, kötü talihin birisinin başka birisine yanlış bir şey yapmasının sonucu olarak ortaya çıktığı andır.

Bu, tartışmalı politik bir mesele olup bu konuda bir çok farklı kanaat vardır. Bazı insanlar bir insanın içinde doğduğu sosyoekonomik sınıftan kaynaklanan eşitsizliklere, yetenek ya da hünerdeki farklılıkların sonucu olan eşitsizliklerden daha fazla itiraz

ederler. Onlar bir insanın zengin mahallesinde bir diğerinin ise gecekondu mahallesinde doğmasının sonuçlarından hoşlanmazlar ve bir insanın kazanabileceği bir şeyi kendi çabalarıyla hak etmesi gerektiğini düşünürler. Bu yüzden, onlara göre, birinin satılabilir bir mahareti ya da sofistike hünerler öğrenme yeteneği varken, bir başkası ancak pek fazla maharet gerektirmeyen işleri yapabildiği için, birincisinin çok fazla ikincisinin ise çok az kazanmasında adil olmayan bir şey yoktur.

Ben kendim, her iki nedenden de kaynaklanan eşitsizliklerin adil olmadığını ve bir sosyo-ekonomik programın bu durumu yeniden tevzi edici bir vergilendirme sistemi vasıtasıyla önleyebilecek yerde bazı insanların kendi hatalarından kaynaklanmayan ağır maddî ve sosyal dezavantajlarla yaşamaları ile sonuçlanmasının kesinlikle bir haksızlık olduğunu düşünüyorum. Bu konu hakkında kendi kararınızı vermek için hem eşitsizliğe yol açan hangi nedenleri adil bulmadığınız hem de hangi çözümleri meşru bulduğunuz üzerinde düşünmeniz gerekir.

Şu an, esas olarak, toplumsal bir sosyal adalet problemi hakkında konuşmaktayız. Problem, hem dünyada eşitsizliklerin çok fazla olmasından dolayı hem de tüm dünyadan vergi toplayabilecek ve bu vergilerin etkin bir şekilde kullanılmasını teminat altına alabilecek bir dünya hükümetinin yokluğunda hangi çözümlerin mümkün olduğu açık olmadığından dolayı, dünya ölçeğinde ele alındığında çok daha zordur. Büyük olasılıkla, bir çok yönden ürkütücü bir hükümet olacağı nedeniyle, şu an olduğu gibi, gelecekte de bir dünya hükümeti olması ihtimali yoktur. Buna rağmen, küresel adalet konusunda şu an sahip olduğumuz birbirinden ayrı egemen devletler sistemiyle ne yapılacağını bilmek son derece zor olsa da önümüzde hala bir küresel adalet problemi bulunmaktadır.

Ölüm

Herkes ölür, ama herkes ölümün ne olduğu hakkında aynı fikirde değildir. Bazıları bedenlerinin ölümünden sonra, cennete, cehenneme ya da başka bir yere giderek, bir hayalet olarak veya farklı bir bedenle, —hatta bir insan olarak bile değil— dünyaya geri dönerek, yaşamlarını devam ettireceklerine inanır. Başkaları ise varlıklarının sona ereceğine beden öldüğünde ben'in de yok olacağına inanırlar. Yine, varlıklarının sona ereceğine inananlar arasında bazıları bunun dehşet verici bir gerçek, bazıları da normal bir şey olduğunu düşünür.

Kimi zaman hiç birimizin kendisinin var olmayışını tasavvur edemeyeceği ve bu yüzden de varlığının ölümü ile sona ereceğine ciddî olarak inanamayacağı söylenir. Fakat, bu, pek doğru görünmüyor. Elbette kendi içinizden yola çıkarak varolmayışınızı tasavvur edemezsiniz. Tamamen yok olmanın neye benzediğini kavrayamazsınız; çünkü kendi içinizden yola çıktığınızda ona benzeyen hiç bir şey bulamazsınız. Bu anlamda, geçici bir süre için bile olsa tamamen bilinçsiz olmanın neye benzediğini tasavvur edemezsiniz. İçerden bakarak bunu tasavvur edemeyeceğiniz olgusu onu hiç bir şekilde tasavvur edemeyeceğiniz anlamına gelmez: Sadece, kendinize, bilinçsizken ya da derin bir uykudayken, kendi dışınızdan bakarak düşünmeniz gerekir. Bunu düşünmeniz için bilinçli olmak zorunda olsanız da, bu, kendinizi bilinçli olarak düşünüyorsunuz anlamına gelmez.

Ölüm için de aynısı geçerlidir. Kendi yokluğunuzu hayal etmek için bunu kendinize dışarıdan bakarak —yani bütün yaşam ve tecrübenizin bedeninizi terk etmesiyle birlikte, siz olan kişinin bedenini tasavvur ederek— düşünmeniz gerekir. Bir şeyi hayal etmek için *sizin* onu tecrübe etmenizin nasıl bir his olacağını hayal etmek zorunlu değildir. Kendi cenazenizi hayal ettiğinizde kendi cenazeniz bakımından şu an olması imkansız bir durumu hayal ediyor değilsiniz: Onun başka birisinin gözlerinden nasıl görüneceğini hayal ediyorsunuz. Elbette, kendi ölümünüzü düşünürken hala canlısınız, ama bu kendinizi bilinçsiz hayal ederken aslında bilinçli olmanızdan daha büyük bir problem değildir.

Ölüm sonrası yaşam sorunu daha önce tartıştığımız zihin-beden problemiyle ilgilidir. Eğer düalizm doğruysa, ve her insan birbirine bağlı bir ruh ve bedenden oluşuyorsa, ölümden sonra yaşamın nasıl mümkün olabileceğini anlayabiliriz. Ruh, bedenin yardımı olmaksızın, kendi başına var olabilecek ve zihinsel bir yaşama sahip olabilecektir: Bu durumda ruh beden öldüğünde, yok olmak yerine, bedeni terk edebilir. Ruh (yeni bir bedene bağlanmadıkça) bedene bağlı olmaya dayanan bir eyleme ve duyu algısıyla ilgili zihinsel bir yaşam türüne sahip olamayacaktır. Fakat, ruh, belki —diğer ruhlarla doğrudan iletişim gibi— farklı nedenler ve etkilere dayanan farklı türden içsel bir yaşama sahip olabilir.

İfade etmeliyim ki, eğer düalizm doğruysa, ölümden sonra yaşam mümkün olabilir. Ama, ölüm sonrası yaşam, aynı zamanda, ruhun yaşamını devam ettirmesi ve devam eden bilinçliliği tamamen ruhun meskeni olan bedenden aldığı destek ve uyarıma bağlı olabileceğinden dolayı, mümkün olmayabilir de —ve belki o nedenle bir beden değiştirme de söz konusu olmayabilir.

Ancak, eğer düalizm doğru değilse ve zihinsel süreç beyinde olup bitiyorsa ve tamamen beynin ve organizmanın diğer kısımlarının biyolojik fonksiyonuna bağlı ise, o takdirde bedenin ölüm sonrası yaşamı mümkün değildir. Ya da daha açık konuşmak gerekirse, bu durumda ölüm sonrası zihinsel yaşam biyolojik ve fiziksel yaşamın yeniden iadesini yani *bedenin* yeniden yaşama dönmesini gerektirmektedir. Bu, belki, bir gün teknik olarak mümkün olabilir: İnsanlar öldüklerinde bedenlerini dondurmak ve daha sonra sorun olan her neyse, gelişen tıbbî yöntemlerle, so-

runu gidermek ve onları tekrar yaşama döndürmek mümkün olabilir.

Bu mümkün olduğunda bile yine de, bir kaç yüzyıl sonra yaşama dönen kişinin siz ya da başka birisi olup olmadığına ilişkin bir soru var olacaktır. Belki de eğer ölümden sonra dondurulduysanız ve daha sonra bedeniniz yeniden canlandırıldıysa, uykudan uyanan siz değil, ama sadece geçmiş yaşamınızdaki anılara sahip size benzeyen birisidir. Fakat, aynı bedende aynı sizin ölümden sonra canlanmanız mümkün olsa bile, bu, sıradan anlamda ölümden sonraki yaşam ile kastedilen şey değildir. Ölüm sonrası yaşam, genellikle, önceki bedeniniz olmadan varolduğunuz bir yaşamdır.

Bedenden ayrı ruhlara sahip olup olmadığımıza nasıl karar verebileceğimizi bilmek zordur. Eldeki bütün kanıt ölümden *önce* bilinçli yaşamın tamamen sinir sisteminde olup bitenlere bağlı olduğudur. Eğer, dinî öğretilerden ya da ölüyle iletişim kurmaktan söz eden ruhçu iddialardan sarf-ı nazar ederek, sadece sıradan gözlemin izinden gidersek, bir öte dünyaya inanmak için neden yoktur. Bununla birlikte, bu, bir öte dünya *olmadığına* inanmak için bir neden midir? Ben, bunun böyle bir neden olduğunu, düşünüyorum; ama başkaları tarafsız kalmayı tercih edebilir.

Yine, başkaları, kanıt yokluğunda, imanı temel alarak bir öte dünyaya inanabilirler. Ben şahsen iman esinli bu tür bir inancın nasıl mümkün olduğunu hiç anlamıyorum; ama açıkçası bazı insanlar bunu başarabilir ve hatta onu son derece doğal bir şey olarak bile görebilir.

İzninizle problemin diğer veçhesine dönelim: Ölüm karşısında nasıl *hissetmemiz* gerekir? O, iyi bir şey midir, kötü bir şey midir?, Yoksa ne iyi ne de kötü bir şey midir? Burada kendi ölümünüz hakkında hissettiklerinizin ne kadar makul olduğu üzerinde konuşuyorum —başkalarının ölümüyle ilgili hissettikleriniz üzerinde pek durmuyorum—. Ölüm ihtimalini, bir dehşet, bir keder mi yoksa bir derman, bir teselli olarak mı görmelisiniz?

Şurası kesin ki, bu, ölümün ne olduğuna bağlıdır. Eğer ölümden sonra yaşam varsa, beklenen olasılık ruhunuzun gideceği yere bağlı olarak, ya sevinç ya üzüntü olacaktır. Ama zor ve felsefî açıdan en ilginç olan soru, eğer ölüm bir sonsa ölüm konusunda nasıl

bir tepki vermemiz gerektiğidir. Varolmayı terk etmek korkunç bir şey midir?

İnsanlar, bu konuda farklı düşünürler. Bazıları, ölü bir insan için varolmamanın, tamamen yok olmanın iyi de kötü de olamayacağını söylerler. Başkaları, yok olmanın ve gelecek olası yaşam sürenizin tamamen sona ermesinin, hepimiz bununla yüzleşmek zorunda olsak bile, en kötü şey olduğunu ifade ederler. Yine, kimileri de ebedî olarak yaşamak tahammül edilemez ölçüde sıkıcı olacağından dolayı, ölümün —elbette ancak çok erken değil de er geç gelmesi durumunda— bir nimet olduğunu söylerler. Kendinden sonra herhangi bir şeyin varolmadığı bir ölüm, eğer ölen kişi için ya iyi ya da kötü bir şey olacaksa, *olumsuz* bir iyi ya da kötü olmalıdır. Çünkü, ölüm, kendisi bir hiçlik olduğu için zevk alınan ya da alınamayan bir şey olamaz. Eğer o iyi ise, onun iyi olması, (can sıkıntısı ya da acı gibi) kötü bir şeyden yoksun olmasından dolayı olmalıdır. Eğer kötü ise, bu da onun (ilginç ya da hoş tecrübeler gibi) iyi şeylerden yoksun olmasından dolayı olmalıdır.

Şimdiki halde, öyle görünüyor ki ölümün olumlu veya olumsuz herhangi bir değeri olamaz; çünkü var olmayan birisi için ne yarar ne de zarar söz konudur: Buna rağmen, yine de, *bir insan için* olumsuz bir iyi ya da olumsuz bir kötünün var olması gerekir. Fakat, üzerinde düşünüldüğünde görülür ki, bu aslında bir problem değildir. Biz daha önce var olmuş olan bir kişinin ölüm ile hem zarar hem de yarar görmüş olduğunu söyleyebiliriz. Örneğin, diyelim ki, bu kişi yanan bir binanın içinde hapis kalmış ve kafasına bir kiriş düşüyor ve bu onun hemen o anda ölmesine sebep oluyor. Sonuçta, bu kişi canlı canlı yanarak can vermenin ızdırabını duymuyor. Öyle görünüyor ki, bu vakada onun daha kötü bir şeyden kurtulduğu ve acı çekmeden öldüğü için şanslı olduğunu söyleyebiliriz. O an ki ölüm olumsuz bir iyi olmuştur; çünkü böyle bir ölüm onu, aksi takdirde beş dakika sonra başına gelecek mutlak bir kötülükten kurtarmıştır. Onun bu olumsuz iyiden hoşlanmaması gerçeği bunun onun için iyi bir şey olmadığı anlamına gelmez. Buradaki, "onun" zamiri bir zamanlar hayatta olan, ama eğer ölmemiş olsaydı acı çekecek olan kişiyi temsil etmektedir.

Ölüm hakkında aynı türden bir şey onu olumsuz bir kötülük olarak görerek de söylenebilir. Öldüğünüzde, yaşamınızdaki bütün iyi şeylerin —daha fazla yemeğin, filmin, seyahatin, sohbetin,

aşkın, çalışmanın, kitabın, müziğin ya da herhangi bir şeyin— sonu gelir. Eğer bunlar iyi idiyse, onların yokluğu kötüdür. Elbette, onları *özlemeyeceksiniz*: Ölüm hücre hapsinde kilitli olmak gibi bir şey değildir. Ama, açık olmak gerekirse, yaşamda iyi olan her şeyin son bulması, bir zamanlar canlı ama şimdi ölü olan biri için, bizatihi yaşamın kendisinin sona ermesinden dolayı, açıkça olumsuz bir kötülük olarak görünüyor. Tanıdığımız birisi öldüğünde sadece kendi adımıza değil, ama onun adına da üzülürüz; çünkü o, bugün güneşin aydınlığını göremeyecek ve tost makinesindeki ekmeğin kokusunu hissedemeyecektir.

Kendi ölümünüz üzerine düşündüğünüzde, yaşamdaki bütün iyi şeylerin son bulacağı gerçeği kesinlikle derin bir üzüntüye sebep olur. Fakat, öyle görünüyor ki, bütün hikaye bundan ibaret değildir. Çoğu insan yaşamda hoşlanacakları daha fazla şeyin var olmasını ister; ancak bazı insanlara göre var olmama ihtimalinin bizzat kendisi, şu ana kadar söylenmiş olanlarla yeterince açıklanamayacak kadar, dehşet vericidir. Dünyanın siz olmadan da yoluna devam edeceği ve sizin bir *hiç* olacağınız düşüncesine katlanmak son derece zordur.

Neden böyle olduğu açık değil. Hepimiz daha biz doğmadan önce, bizim henüz var olmadığımız bir anın var olduğunu kabul ederiz. —Öyleyse ölümden sonra varolmama ihtimalinden neden bu kadar rahatsız olmak zorundayız? Ama bu, bir şekilde, diğeriyle aynı hissi vermiyor. Öldükten sonra varolmama ihtimali, en azından bir çok insan için, geçmişte varolmamakla karşılaştırılamayacak kadar dehşet vericidir.

Ölüm korkusu yaşamın sonu hakkında duyulan kederden çok daha fazla üzüntü vericidir. Daha fazla yaşamak ve yaşamın içerdiklerinden daha fazlasına sahip olmak istememizi ve bu yüzden ölümü olumsuz bir kötülük olarak görmemizi anlamak kolay. Ama, kendimizin var olmama ihtimali nasıl olur da mutlak bir şekilde korkutucu olabilir? Eğer varlığımız gerçekten ölümle son buluyorsa, beklenecek hiç bir şey yoksa, öyleyse korkacak herhangi bir şey nasıl olabilir? Eğer insan bunun üzerinde mantıklı olarak düşünürse, ölüm ancak ölümden sonra yaşamımızı sürdüreceksek ve muhtemelen dehşet verici bir dönüşüm geçireceksek, kendisinden korkulacak bir şeymiş gibi görünür. Fakat, bu, çoğu insanın

yok olmanın başlarına gelebilecek en kötü şeylerden biri olduğunu düşünmesini engellemiyor.

Hayatın Anlamı

Belki de siz, hepimiz iki yüzyıl içinde öleceğimiz için hiç bir şeyin önemi olmadığını düşünüyorsunuzdur. Bu düşünce tamamen size ait özel bir düşüncedir; çünkü iki yüzyıl içinde öleceğimiz gerçeğinin bizi niçin şu an yaptığımız hiç bir şeyin önemli olmadığı sonucuna götürmesi gerektiği açık değildir.

Bu düşünce, öyle görünüyor ki, yaşamlarımız için bir şeyler yapmak ve amaçlarımıza ulaşmak için mücadele verdiğimiz bir koşuşturma içinde olduğumuz; ama bu koşuşturmanın ancak elde ettiklerimiz sürekli olacaklarsa bir anlamı bulunacağıdır. Oysa, elde ettiklerimiz sürekli olmayacaklar. Şu andan itibaren binlerce yıl okunmaya devam edilecek harika bir edebiyat eseri yazmış olsanız bile, güneş sistemi soğumaya başlayacak veya evren yavaş yavaş dağılacak ya da aniden patlayıp yok olacak ve sonunda bütün izleriniz silinip gidecek.

Şurası kesin ki, bu türden cüzî bir ölümsüzlük bile umamayız. Eğer yapacaklarımızın bir anlamı olacaksa, onu yaşamlarımızın içinde bulmalıyız.

Bu açıdan herhangi bir güçlük niçin var? Yaptığınız şeylerin çoğunun anlamını açıklayabilirsiniz. Para kazanmaya çalışıyorsunuz; çünkü kendinizi veya muhtemelen ailenizi desteklemek istiyorsunuz. Yemek yiyorsunuz, çünkü açsınız. Uyuyorsunuz; çünkü yorgunsunuz. Bir yürüyüşe çıkıyorsunuz ya da bir arkada-

şınızı arıyorsunuz; çünkü bu hoşunuza gidiyor. Gazete okuyorsunuz; çünkü dünyada neler olup bittiğini öğrenmek istiyorsunuz. Eğer bunlardan herhangi birini yapmasaydınız mutsuz olurdunuz; öyleyse sorun nerede?

Sorun, küçük olsun büyük olsun yaşamımız boyunca yaptığımız pek çok şeyin bir açıklaması ve gerekçesi olmasına karşın, bu açıklamaların hiç birisinin yaşamımızın anlamını bir bütün olarak —bütün bu etkinliklerin, başarıların ve başarısızlıkların, çabaların ve hayal kırıklıklarının parçası olduğu bir bütün olarak— açıklamamasıdır. Eğer her şeyin bütünü üzerine düşünürseniz, onun pek bir anlamı yok gibi görünüyor. Dışarıdan baktığınızda, asla varolmamış olsaydınız bunun bir önemi olmazdı. Siz varlıktan ayrıldıktan sonra da, bir zamanlar varolmuş olmanızın pek bir önemi olmayacak.

Elbette, sizin varlığınız aileniz ya da size değer verenler gibi başka insanlar için önemlidir; ama bir bütün olarak ele alındığında onların yaşamlarının da bir anlamı yoktur. O nedenle son noktada sizin onlar için önemli olmanızın da bir önemi kalmamaktadır. Onlara önem veriyorsunuz; onlar da size önem veriyorlar. Bu yaşamınıza bir anlam katabilir; ama deyim yerindeyse, bu durumda, sadece bir başkasının çamaşırlarını giyiyorsunuzdur. Herhangi birisi, bir defa varlığa geldiğinde, onun yaşamı boyunca kendisi için belirli şeyleri ve insanları önemli kılan ilgi ve ihtiyaçları vardır. Ama her şeyin bir bütün olarak önemi yoktur.

Fakat, bütünün önemli olmamasının bir önemi var mıdır? "Boş ver" diyebilir ve şöyle devam edebilirsiniz: "Benim için, trenim hareket etmeden önce istasyona gelip gelmememin ya da kediyi doyurmayı unutup unutmamamın bir önemi olması yeterlidir. Yaşamda bundan daha fazlasına ihtiyacım yok." Bu tam anlamıyla iyi bir yanıt. Fakat, o, ancak, eğer bakışınızı daha ötelere çevirmekten ve bütün her şeyin anlamının ne olduğunu sormaktan kaçınabilirseniz işe yarar. Zira, bunu yaptığınızda yaşamınızın anlamsızlığı olasılığına açık olursunuz.

Geniş bir bağlam içinde yer alan küçük şeyler size yeterli ölçüde anlamlı görünmediklerinden dolayı —daha büyük bir soruyu cevapsız bırakmış göründüklerinden dolayı—, iki yüzyıl içinde ölecek olmanız düşüncesi yaşamınıza daha geniş bir bağlam içinde

bakmanızın yollarından biridir. Fakat, ya yaşamınızın daha büyük bir şeylerle bağlantılı bir anlamı varsa? Acaba, bu, yaşamınızın anlamsız olmadığı anlamına gelir mi?

Yaşamınızın daha büyük bir anlamı olabilmesinin çeşitli yolları vardır. Belki, dünyayı gelecek nesillerin yararını gözeterek daha iyiye doğru değiştirecek olan politik ya da sosyal bir hareketin bir parçası olabilirsiniz. Ya da belki de kendi çocuklarınıza ve onların çocuklarına iyi bir yaşam sunarak yardım edebilirsiniz. Yahut, yaşamınızın dinsel açıdan bir anlamı bulunduğu ve o nedenle de dünya üzerindeki zamanınızın sadece Tanrı ile doğrudan görüşeceğiniz ebedî bir hayata hazırlık olduğu düşünülebilir.

Başka insanlarla, hatta uzak bir gelecekteki insanlarla olan ilişkilere dayalı anlam türlerinden söz edildiğinde, buradaki problemin ne olduğuna daha önce işaret etmiştim. Eğer bir insanın yaşamının daha büyük bir şeyin parçası olması açısından bir anlamı varsa bile, yine de bu daha büyük şeyin anlamını sorgulamak yani "*Onun* anlamı nedir?" diye sormak mümkündür. Onun ya yine daha büyük bir şey açısından verilmiş bir cevabı vardır ya da yoktur. Eğer varsa, basitçe soruyu tekrar ederiz. Eğer yoksa, o zaman da bir anlam arayışımız anlamı olmayan bir şeyde son bulmuş olur. Fakat eğer yaşamımızın kendisinin bir parçası olduğu daha büyük bir şeyin anlamsız olduğu kabul edilebilirse, neden hali hazırda bir bütün olarak yaşamımızın anlamsız olduğu kabul edilmesin? Yaşamınızın anlamsız olması neden doğru olmasın? Eğer yaşamınızın anlamsız olması burada kabul edilebilir değilse, neden daha büyük bir bağlam içinde ele aldığımızda kabul edilebilir oluyor? Neden bu bütünün (insanlık tarihi, neslin çoğalması ya da her ne ise) anlamı nedir?" diye sormaya devam etmemiz gerekmiyor?

Yaşamın dinsel bir anlamına başvurmak bundan biraz daha farklıdır. Eğer yaşamınızın anlamının sizi seven ve öte dünyada kendisini göreceğiniz Tanrı'nın amacını yerine getirmenizden kaynaklandığına inanıyorsanız, o zaman "Peki *onun* anlamı nedir?" diye sormak uygun görünmez. Onun kendi dışındaki bir şeyden dolayı anlamı olan bir şey değil de anlamı kendi içinde bulunan bir şey olduğu kabul edilir. Ne var ki, bu sebepten dolayı, onun da kendine has problemleri vardır.

Tanrı kavramı kendisinin bir açıklaması bulunmayan, ama kendi dışında başka her şeyi açıklayabilen bir şeyden söz eden bir kavram olarak görünüyor. Ama, böyle bir şeyin nasıl varolabileceğini anlamak son derece zordur. Eğer, "Dünya neden böyledir?" sorusunu sorarsak ve bize dinî bir yanıt verilirse, tekrar "Bu yanıt, neden dolayı doğrudur?" diye sormamız nasıl engellenebilir? Ne tür bir cevap bütün "neden"li sorularımızın hepsine bir defa da son verebilir? Eğer onlar bir yerde durdurulabiliyorsalar, neden daha önce durdurulamadılar?

Eğer, Tanrı ve Tanrı'nın amaçları bize yaşamlarımızın anlamı ve değerinin nihai açıklaması olarak sunulursa, öyle görünüyor ki, aynı problem ortaya çıkacaktır. Burada, yaşamlarımızın Tanrı'nın amacını yerine getirdiği düşüncesinin yaşamlarımıza daha öte bir anlam gerektirmeyecek ölçüde bir anlam verdiği varsayılmıştır. Birisinin "Tanrı'nın anlamı nedir?" diye soracağı, birisinin "Tanrı'nın açıklaması nedir?" diye soracağının varsayılmasından daha fazla varsayılmış değildir.

Fakat, nihai açıklama olarak Tanrı'nın rolüyle ilgili benim buradaki problemim Tanrı kavramının ne anlama geldiğini anladığımdan emin olmayışımdır. Gerçekten de her şeyi kuşatarak onlara anlam veren ama kendisi bir anlama sahip olamayan ya da buna gereksinim duymayan bir şey olabilir mi? Kendisi için dışarısı diye hiç bir yer olmadığından dolayı, anlamı kendi dışından bakılarak araştırılamaz olan bir şey olabilir mi?

Eğer Tanrı'nın yaşamlarımıza bizim anlayamayacağımız bir anlam verdiği varsayılırsa, bu çok fazla bir rahatlık sağlamaz. Nihai bir açıklama olarak olduğu gibi nihai bir gerekçelendirme olarak da Tanrı, sormaktan vazgeçemeyeceğimiz bir soruya verilen anlaşılmaz bir cevap olabilir. Öte yandan belki de bütün anlam budur; ve sadece, ben dinî kavramları anlamada başarısızımdır. Belki Tanrı'ya inanç, bize göre öyle olmasa da, evrenin anlaşılabilir olduğuna inançtır.

İzninizle, bu meseleyi burada bırakıp, insan yaşamının daha alt boyutlarına geri döneyim. Eğer yaşam bir bütün olarak anlamsızsa bile, bunda üzülecek bir şey yoktur. Muhtemelen onu olduğu gibi kabul edebilir ve yaşamımızı önceden olduğu gibi aynı şekilde sürdürebiliriz. Zor olan, önünüzde ne olduğu hakkında gözlerinizi

açık tutmak ve kendi yaşamınızın ve ilgi duyduğunuz başkalarının yaşamlarının anlamını kendi içinizden hareketle bulmaya çalışan gerekçelendirmelere izin vermektir. Bu durumda, eğer, kendinize "Kendi yaşamımın —önde gelen bir öğrencinin ya da bir barmenin hususi yaşamının ya da her kim iseniz onun yaşamının— anlamı ne?" diye sorarsanız, "Bir anlamı yok. Hiç var olmasaydım ya da herhangi bir şeyi önemsemeseydim bunun bir önemi olmazdı. Fakat, şu an varım ve bir şeyleri önemsiyorum. İşte hepsi bu" diye cevap vereceksinizdir.

Bazı insanlar bu tavrı son derece tatminkar bulurken, bazıları kaçınılmaz ama son derece de rahatsız edici bir tavır olarak görür. Problemin bir kısmı içimizden bazılarının kendimizi ciddiye almak gibi iflah olmaz bir eğilime sahip olmasıdır. Kendimize kendi "dışımızdan" gelen bir anlam yüklemek istiyoruz. Eğer yaşamımız bir bütün olarak anlamsız görünürse, o zaman bir parçamız —her zaman omuzlarımız üzerinden ne yaptığımıza bakan parçamız— tatminsizlik hisseder. Çoğu insanın çabaları, özellikle de hayatlarını devam ettirmeye ve refaha yönelik çabalarından ziyade ciddî hırslara hizmet eden çabaları, enerjilerinin bir kısmını bir önemlilik hissinden —yaptığınız şeyin sadece sizin için önemli olmadığı, daha büyük anlamda bir önem taşıdığı, sürekli bir önemi bulunduğu hissinden— alırlar. Eğer bundan vazgeçmemiz gerekirse, o bizi yelkenlerimizi suya indirmekle tehdit edebilir. Eğer yaşam gerçek değilse, yaşamın amacı yoksa ve yaşamın sonu nihayette kabir ise, belki kendimizi bu kadar ciddiye almak gülünçtür. Öte yandan, eğer kendimizi ciddiye almadan yapamıyorsak, belki de sadece gülünç olmaya katlanmak zorundayız. Yaşam sadece anlamsız değil, ama saçma da olabilir.